

Verslag van een openbaar verhoor

De parlementaire enquêtecommissie Corona heeft op 31 augustus 2026 **de heer Van der Staaij** als getuige gehoord.

Voorzitter: De Kort

Griffier: Rijkers

Aanwezige leden van de commissie: Huidekooper, De Kort, Lammers, Mutluer en Poortman.

Aanvang 14.00 uur.

De **voorzitter**:

Ik open de vergadering. Het is vandaag maandag 31 augustus 2026. Aan de orde is een openbaar verhoor door de parlementaire enquêtecommissie Corona. Ik verzoek de griffier om de getuige naar binnen te leiden.

(De heer Van der Staaij wordt binnengeleid door de griffier.)

De **voorzitter**:

Meneer Van der Staaij, van harte welkom. Voordat we gaan beginnen, geef ik de aanwezige pers kort de gelegenheid voor een fotomoment.

(Er worden enkele foto's gemaakt.)

De **voorzitter**:

Corona was een pandemie die begin 2020 leidde tot een wereldwijde crisis. Het kabinet nam maatregelen die ons troffen in het dagelijks leven. Ook de Tweede Kamer had een belangrijke rol in die besluitvorming. Als parlementaire enquêtecommissie Corona zijn wij ingesteld om tot een grondige, breedgedragen terugblik op die coronaperiode te komen namens de Tweede Kamer, om te leren voor een eventuele volgende pandemie of langdurige crisis.

Meneer Van der Staaij, ten tijde van de pandemie was u Tweede Kamerlid en fractievoorzitter van de SGP. De Tweede Kamer had een belangrijke rol in de besluitvorming. Daarover gaan we met u in gesprek tijdens dit openbare verhoor.

U heeft ervoor gekozen om de eed af te leggen. Daarmee bent u gehouden aan de gehele waarheid en niets dan de waarheid. Ik wil u verzoeken om te gaan staan.

(In handen van de voorzitter legt de heer Van der Staaij de eed af.)

De **voorzitter**:

U staat onder ede. U mag weer gaan zitten.

Voordat we gaan beginnen: heeft u nog vragen aan de enquêtecommissie?

De heer **Van der Staaij**:

Geen vragen, dank.

De **voorzitter**:

Mooi. Dit verhoor zal worden afgenomen door de collega's Lammers en Poortman. Het kan zijn dat ik een enkele aanvullende vraag stel. We hebben veel te vragen, dus laten we snel beginnen. Voor het eerste onderwerp geef ik graag het woord aan collega Lammers.

Mevrouw **Lammers**:

Dank u wel, voorzitter. Meneer Van der Staaij, ook namens mij van harte welkom.

De heer **Van der Staaij**:

Dank u wel.

Mevrouw **Lammers**:

We willen graag met u beginnen bij het begin van de pandemie. In maart 2020 worden eigenlijk de eerste coronamaatregelen van kracht. Welke gevolgen had het uitbreken van de coronapandemie op uw werk als Kamerlid?

De heer **Van der Staaij**:

Ja, dat was ingrijpend. Je merkte dat dat gelijk hét onderwerp was. Ik herinner me dat er toen een telefoontje kwam van minister Bruins, die ook vertelde over de besmettingen en de patiënten in Nederland. Dan besef je: wacht even, hier komt wel heel wat aan. Je merkte al gelijk dat we als Kamer ook voor vragen gesteld werden, van: hoe gaan wij hiermee om?

Mevrouw **Lammers**:

Kunt u ons dan ook eens uitleggen hoe uw privéleven veranderde door het uitbreken van de coronapandemie?

De heer **Van der Staaij**:

Aan de ene kant heb je er net als iedere Nederlander mee te maken dat er ook gewoon mensen in je gezin, of jijzelf, ziek kunnen worden. Dat was bij ons op een gegeven moment ook het geval. Dan merkte je: o, we moeten ook van onze dochter, die nu op haar slaapkamer zit, even afstand houden en we moeten zorgen dat het allemaal goed gaat. Dus ja, net als iedereen heb je daar dan ook in je eigen situatie mee te maken. Maar ook de manier waarop je veel meer thuis bent dan voorheen, raakt je natuurlijk privé. Ik merkte ook dat ik in de begintijd heel erg de neiging had om de hele tijd alleen met corona bezig te zijn en eigenlijk ook iedereen die ik maar kende, verpleegkundigen, ondernemers en wie er allemaal ook mee te maken had, te gaan bellen om te horen hoe het met hen ging en te vragen wat wij konden doen. Ik ging dus ook in iets van een crisismodus, van: we willen allemaal ons steentje bijdragen om het zo goed mogelijk te doen. In mijn geval leidde dat op een gegeven moment ook nog wel tot een wat bestraffend gesprek met mijn vrouw, die op een vroege morgen zei: "Ben je nu alweer wakker en alweer bezig met dat onderwerp? Het mag wel een tandje minder." Dat was voor mij ook nuttig om even te beseffen: we hoeven niet allemaal in ons eentje Nederland te redden. Maar we moeten natuurlijk wel ons best doen om de goede maatregelen te nemen.

Mevrouw **Lammers**:

Het heeft dus heel veel impact gehad op zowel uw werk als uw privéleven, maar u bent ook gelovig. Kunt u vanuit dat perspectief aan ons vertellen wat de uitbraak van corona deed?

De heer **Van der Staaij**:

Ja. Allereerst verstoorde het flink mijn zondagsrust. Dat weet ik vooral van die 15 maart. Toen ging toch ook net van alles spelen. Ik had dus ook contact met minister Grapperhaus, van: kan je samen met Segers van de ChristenUnie nog wat suggesties doen over de personen van de kerken met wie wij contact kunnen hebben? Dat speelde dus ook al gelijk vanaf dag één: de rol van de kerken daarbinnen. Ook wijzelf, en ook ik persoonlijk, merkten privé: het heeft ook gevolgen voor de kerkgang, wat een heel vertrouwd ritueel is dat je iedere week doet en dat nu eenmaal niet op dezelfde manier

doorgang kan vinden. Dat was dus ook een kwestie van heel veel thuis kerkdiensten volgen.

Mevrouw **Lammers**:

Oké. Vervolgens worden er maatregelen ingesteld, zoals ik net al even zei. Die worden ingesteld via noodverordeningen. Die noodverordeningen worden door de voorzitters van de veiligheidsregio's ingesteld. In de noodverordening van de Veiligheidsregio Haaglanden, waar Den Haag dus onder valt, wordt een uitzondering gemaakt voor de Tweede Kamer wat betreft het verbod om samen te komen. Hoe keek u naar deze gang van zaken?

De heer **Van der Staaij**:

Nou, ik dacht wel: oei, het kan toch niet zo zijn dat het al dan niet doorgaan van Kamervergaderingen afhankelijk is van een noodverordening van Haaglanden? Stel je voor dat ze daar zeggen: "We vinden het toch niet zo'n goed idee dat de Kamer vergadert. Doe dat ook allemaal maar even niet of met maximaal 20 of 30 mensen of zo." Dan had dat zomaar gekund. Die vragen riep het dus wel op.

Mevrouw **Lammers**:

Hoe zou dan bij een toekomstige pandemie of een andere crisissituatie geborgd kunnen worden dat het democratische proces eigenlijk altijd doorgang kan blijven vinden?

De heer **Van der Staaij**:

Ik denk dat het heel belangrijk is dat de Kamer zich realiseert, en daar ook voor staat, dat het aan de Kamer zelf is om daar invulling aan te geven. Niet voor niets heeft in onze Grondwet, juist als het gaat om de interne gang van zaken binnen de Kamer, de Kamer zelf een beslissende stem. Ik denk dat het heel belangrijk is dat dat ook goed geborgd is.

Mevrouw **Lammers**:

Vond u dat het goed geborgd is?

De heer **Van der Staaij**:

Nou, het ging goed. Ik herinner me ook nog een moment in de persconferentie dat premier Rutte werd gevraagd: die samenkomsten, geldt dat ook voor de Tweede Kamer? Toen zag je hem even denken en toen zei hij: eh ... Hij gaf toen gelukkig gelijk het goede antwoord: daar gaat de

Kamer zelf over. Dus het is goed gegaan, maar het is wel belangrijk om je dat te realiseren en daarvoor te staan.

Mevrouw **Lammers**:

Zou dat dan volgens u opnieuw geregeld moeten worden? Of ziet u dat als iets vanzelfsprekends?

De heer **Van der Staaij**:

Ik denk dat het niet betwist is op dat moment, dus dat het inderdaad aan de Kamer zelf werd gelaten om daar invulling aan te geven. Ik wil dus niet direct bepleiten dat daar nog een soort aanvullende bepaling voor nodig zou zijn. Je zou ook kunnen zeggen: het quorumvereiste in de Grondwet, dat eigenlijk veronderstelt dat de Kamerleden in meerderheid aanwezig zijn, staat nadrukkelijk uitgezonderd van de bepalingen waarvan volgens de Grondwet in noodsituaties mag worden afgeweken. Dus je kan heel goed bepleiten dat het al voldoende geregeld is. Maar laat het inderdaad wel glashelder zijn dat de Kamer daar zelf over gaat en dat anderen dat ook respecteren.

Mevrouw **Lammers**:

U had het volgens mij net al over het noodrecht. De regering kan in ernstige noodsituaties gebruikmaken van het staatsnoodrecht. Artikel 103 van de Grondwet biedt deze mogelijkheid. Met het staatsnoodrecht zou dan de overheid vergaande bevoegdheden krijgen en grondrechten kunnen inperken. Het kabinet maakt hier in de beginfase van de pandemie uiteindelijk geen gebruik van. Het kabinet stelt in plaats daarvan de maatregelen in via noodverordeningen van de voorzitters van de veiligheidsregio's. Had het staatsnoodrecht volgens u wel toegepast moeten worden?

De heer **Van der Staaij**:

Ik zeg niet dat het per se gedaan had moeten worden. Het was in ieder geval wel noodzakelijk dat er een duidelijke beperking, een wettelijke grondslag zou zijn voor de beperking van grondrechten, als dat nodig was voor de te nemen maatregelen. Als het gaat om groepsgroottebeperking en zo was dat zonder meer aan de orde, en nog heel veel andere grondrechten daarbij. Maar dat was eigenlijk dus juist slecht geregeld in die beginfase, omdat er ten eerste geen duidelijke grondslag was voor de inperking van grondrechten en ten tweede de democratische controle niet goed geborgd was via de route van de noodverordening. Eigenlijk viel de democratische controle dus wat

tussen wal en schip. Dat waren dus wel de grote nadelen die aan die route kleefden, terwijl je in het staatsnoodrecht eigenlijk meer inkadering had van de grondrechten waarvan eventueel had mogen worden afgeweken in die beginfase.

Mevrouw **Lammers**:

Wat betekende dan eigenlijk het niet-toepassen van het staatsnoodrecht voor de betrokkenheid van het parlement bij de maatregelen? Had dat ook nog een rol?

De heer **Van der Staaij**:

Niet direct, denk ik, voor het functioneren van het parlement in de zin van "welke vergaderingen houden wij?" maar wel als het gaat om welke betrokkenheid er is voorzien voor het parlement. Dat moest nu eigenlijk allemaal toch wat geïmproviseerd worden. Dat was wel het nadeel door niet te kiezen voor het staatsnoodrecht. Tegelijkertijd – dat klonk ook door – maak je het met staatsnoodrecht eigenlijk nog erger. Dan laat je wel heel erg zien dat wat nu aan de hand is, echt een totale noodtoestand is. En wat is het psychologische effect daarvan? Ik had het gevoel dat dat eigenlijk een soort drempel was die men zag bij de toepassing van het staatsnoodrecht. Daarbij was ook nog een punt dat het staatsnoodrecht eigenlijk was verouderd en niet bij de tijd was. Het was dus een EHBO-trommel die niet op orde was. Er was niet voor niets al een paar jaar ervoor gezegd: we moeten het staatsnoodrecht gaan moderniseren. Maar dat was er nog niet echt van gekomen. Ik herinner me dat later in een van de debatten ook nog een motie is ingediend door de Kamer, die opnieuw werd aanvaard door de Kamer, die inderdaad zei: regering, maak werk van het bij de tijd brengen van het staatsnoodrecht.

Mevrouw **Lammers**:

U noemde net een EHBO-trommel. Wat miste er dan precies in die EHBO-trommel?

De heer **Van der Staaij**:

In ieder geval de doordenking van hoe je omgaat met de inperking van grondrechten, terwijl dat wel al heel snel een heel belangrijk thema werd. We hadden het net even over de kerk. Dat is daar een voorbeeld van. Zelfs in de begintijd dreigde er nog een Kamermotie aangenomen te worden die zei: maak de uitzondering voor religieuze samenkomsten ongedaan. Terwijl het grondwettelijk zo was dat er nadrukkelijk werd gevraagd dat, als je al tot

een inperking zou komen, er daar echt een basis voor moest zijn in de wet zelf. Ook in het staatsnoodrecht werd de mogelijkheid juist niet aangetast om even tijdelijk enigszins af te wijken van bepaalde bepalingen uit de Grondwet voor binnen kerkgebouwen. Dus kortom, met noodverordeningen dreigden er in eerste instantie allerlei stappen te worden genomen of werden die ook genomen, die bij een hele goede doordenking van hoe het precies zit met de inperking van grondrechten niet genomen zouden zijn.

Mevrouw **Lammers**:

In januari 2021 wordt er wel noodrecht gebruikt bij de invoering van de avondklok, de Wbbbg. Hoe kijkt u aan tegen het gebruik van die Wbbbg?

De heer **Van der Staaij**:

Dat was een wat rommelig proces, om het vriendelijk te zeggen, in die zin dat de toepassing van dat staatsnoodrecht aan de ene kant veronderstelde dat er eigenlijk geen tijd was om de Kamer vooraf te consulteren, terwijl dat half-half in een lopend coronadebat wel werd gedaan. Dat was wat ik een beetje rommelig vond: het hinken op twee gedachten. Aan de andere kant was er gekozen voor die tijdelijke Wet coronamaatregelen, wat ik zelf ook een essentiële verbetering vond ten opzichte van het werken met noodverordeningen. Toen werd er ineens weer niet gekozen voor een aanvulling van de wet, althans in eerste instantie niet. Op een later moment werd daar wel voor gekozen. Toen kwam het staatsnoodrecht eigenlijk, voor mijn gevoel, wat uit de lucht vallen. Overigens wil ik ...

Mevrouw **Lammers**:

Waarom was dat, volgens u? Bent u erachter gekomen waarom dat ineens uit de lucht kwam vallen?

De heer **Van der Staaij**:

Wat ik achteraf meer in de wandelgangen begrepen heb, was dat men juist naar voren wilde laten komen dat dit een hele uitzonderlijke maatregel was, dat die wellicht hele goede bedoelingen had om duidelijk te maken: wij beseffen dat dit eigenlijk een zodanig ingrijpend instrument is dat we daar echt een heel uitzonderlijke basis voor zoeken in het staatsnoodrecht. Het is eigenlijk te ingrijpend om dat bij gewone wet te doen. Nou, dan is het goed als men zich in ieder geval bewust van is dat dat een heel ingrijpende maatregel is. Tegelijkertijd vind ik het toch geen overtuigende redenering, omdat ook die tijdelijke wet niet voor niets tijdelijk. Die behelsde ook allerlei ingrijpende maatregelen en mijns inziens gaf dat, ook de manier waarop het

ging, toch wel heel veel commotie die niet nodig was geweest als er in een ordelijk proces de goedkeuring, de instemming van zowel Tweede als Eerste Kamer was gevraagd.

Mevrouw **Lammers**:

Ik begrijp dat u dat zegt. Toch blijft bij mij nog een beetje de vraag hangen of dat volgens u iets had uitgemaakt in de inperking van de grondrechten die er is geweest.

De heer **Van der Staaij**:

Later is het ook onder de tijdelijke wet gebracht. Die is daarmee uitgebreid. Ik heb niet gezien dat die afweging daardoor wezenlijk anders is geworden. Er werd nog steeds door de meerderheid van de Kamer gezegd "wij vinden dat ook". Mijn fractie heeft dat destijds niet gesteund, maar een meerderheid van de Kamer wel. Als we kijken naar de eisen die ook in de tijdelijke wet worden gesteld aan maatregelen die genomen kunnen worden om grondrechten in te perken, dan vinden we dit een te verantwoorden maatregel.

Mevrouw **Lammers**:

Oké, dank u wel. Dan heb ik verder geen vragen meer.

De **voorzitter**:

Collega Poortman, heeft u op dit onderwerp nog aanvullingen?

De heer **Poortman**:

Ja, op één punt heb ik nog een vraag. Allereerst ook nog goedemiddag vanuit mij, meneer Van der Staaij. Het ging over het punt in de noodverordening van de Veiligheidsregio Haaglanden, namelijk de uitzondering van de Kamer. Ik ben nog benieuwd naar hoe ik dat precies moet duiden. Is het een goedbedoelde maar misplaatste suggestie? Is het alleen maar overbodig? Of legt het ook iets van een zwakte in het parlementaire systeem bloot dat een veiligheidsregio deze uitzondering maakt?

De heer **Van der Staaij**:

Ik had op dat moment in ieder geval het gevoel dat het de gunst van de noodverordening was dat wij nog mochten doorvergaderen. Dus ik vond dat in ieder geval wat ongelukkig in de uitstraling die het op die manier had,

terwijl ik het inhoudelijke punt, namelijk dát wij die ruimte hadden als Kamer, natuurlijk wel degelijk steunde.

De heer **Poortman**:

Precies. Maar principieel gaat de veiligheidsregio daar niet over. Dat was het punt dat u daarmee maakte?

De heer **Van der Staaij**:

Dat was mijn punt.

De heer **Poortman**:

Helder. Dan heb ik verder geen vragen op dit punt. Dank u wel.

De **voorzitter**:

En ik ook niet, dus we kunnen direct door naar het volgende onderwerp. Collega Poortman.

De heer **Poortman**:

Dank, voorzitter. Dat gaat dan over de werkwijze van de Tweede Kamer. Dan ga ik weer even terug naar het begin van de crisis. De Tweede Kamer schaaft namelijk het aantal plenaire vergaderingen af. Er wordt in principe alleen nog maar over corona gedebatteerd. We hebben daaraan vorige week ook aandacht gegeven. Alle commissievergaderingen en andere fysieke activiteiten van de Kamer worden tijdelijk stopgezet. Ik doe een beroep op uw herinnering. Weet u nog hoe het besluit tot stand kwam om het aantal vergaderingen af te schalen aan het begin van de pandemie?

De heer **Van der Staaij**:

Wat ik mij herinner, is dat er ook op die 15de maart contact werd gezocht door de Kamervoorzitter, mevrouw Arib, die zei: ik wil graag met de fractievoorzitters overleggen over de manier waarop we als Kamer ons werk voortzetten. Zo werd het geformuleerd. Gelukkig was het wel duidelijk dat wij onze rol bleven vervullen, maar dat de vraag was hoe we dat in het vat zouden gieten.

De heer **Poortman**:

U noemde mevrouw Arib. Welke rol speelde zij bij de totstandkoming van dit besluit?

De heer **Van der Staaij**:

In het samenroepen op dat moment van dat fractievoorzittersberaad, dat digitaal plaatsvond ... Volgens mij hebben we toen ook al door de telefoon even gesproken of had zij ook met anderen contact gehad, want ik herinner mij en ik heb het gevoel dat er eigenlijk voordat dat formeel plaatsvond al wel het gevoel was: dit is wel de kant die we met elkaar opgaan, namelijk het fors afschalen van het aantal Kamervergaderingen, maar er wel voor zorgen dat we bovenop het onderwerp corona blijven zitten.

De heer **Poortman**:

Precies. Mijn vraag zou namelijk ook zijn: speelde mevrouw Arib vooral een rol in het proces of had ze ook al een bepaald inhoudelijk standpunt dat ze wilde verkennen?

De heer **Van der Staaij**:

Ik herinner me niet zo scherp wat daar exact door haar op dat moment verwoord werd. Wat mij bijstaat, is dat er eigenlijk ook wel een soort consensus werd geformuleerd waaraan toen in eerste instantie iedereen zich ook wel vrij soepel conformeerde.

De heer **Poortman**:

U heeft het over "in eerste instantie". Hoe kijkt u terug op de consensus die u bereikte als fractievoorzitters?

De heer **Van der Staaij**:

Ik vond het persoonlijk toen ook wel een logische gang van zaken, want het hele land was in rep en roer door alle ingrijpende coronamaatregelen, dat wij ons ook daadwerkelijk op dat moment eerst en vooral richtten op het onderwerp corona en dat we – ik meen dat het was gekoppeld aan een bepaalde periode – daarna opnieuw zouden afwegen hoe wij verder zouden gaan.

De heer **Poortman**:

Stel dat ik het even in verband breng met de bepaling van de Veiligheidsregio Haaglanden, waarover we het net even hadden. U zegt: daar gaat de Kamer zelf over. Dit was hoe de Kamer daarmee omging. Vindt u dan ook dat de Kamer zichzelf inderdaad beperkingen moet opleggen in zo'n situatie? Nogmaals, het principiële punt is dat de Kamer daar zelf over gaat, maar u zegt: het is inderdaad wel terecht dat de Kamer zichzelf, vanuit de maatschappelijk proces, limiteert.

De heer **Van der Staaij**:

Ik vond dat toen wel terecht, als je eigenlijk tegen iedereen zegt: probeer je reisbewegingen te beperken, en denk even goed na over wat echt nodig en wat nog wel even kan blijven liggen. Je moet je voorstellen dat we op dat moment ook nog niet wisten hoelang dat alles ging duren en dat er daardoor gekozen werd voor de route: we blijven zo normaal mogelijk doorfunctioneren als het gaat om debatten en naar Den Haag komen, maar we doen dat wel met een duidelijke prioriteitenlijst van waar we het nu echt met elkaar over moeten hebben.

De heer **Poortman**:

Ik bombardeer dat dan maar even tot "de crisisstand" van de Tweede Kamer. Hoe kijkt u terug op de duur van de crisisstand van de Kamer? Het zijn mijn woorden dat de Kamer in een crisisstand terecht kwam. Maar is die duur voldoende gelimiteerd? Of is de Kamer misschien te lang in een crisisstand blijven opereren?

De heer **Van der Staaij**:

Ik merk dat wij daarna ... Ik heb dat voor mezelf ook nog even teruggespoeld. Het viel mij op dat dat toch al relatief snel geweest is. Na de eerste acute fase in de eerste weken zag ik ook wel weer andere debatten komen. In de hele coronaperiode is het beeld soms alsof er alleen maar over corona werd gesproken, terwijl het mij opvalt dat er met name vanaf de periode mei 2020 toch ook weer heel wat andere debatten plaatsvonden. Dat ging van het jaarverslag van de Ombudsman tot natuurlijk later de hele kinderopvangtoeslag. De stikstofonderwerpen kwamen aan de orde. In eerste instantie herinner ik me ook dat ik toen bijvoorbeeld bij een talkshow begin april juist de vraag en de zorg kreeg te horen: gaat de regering nu niet bepaalde gevoelige onderwerpen erdoorheen jassen omdat de Kamer nu niet op volle sterkte kan controleren? Dat was eigenlijk de zorg waar je in de begintijd mee te maken had. Het was niet zozeer dat mijn mailbox volliep met: er zijn echt onderwerpen die nu veel te lang blijven liggen. Mijn beeld is als volgt. Ja, er is gaandeweg steeds meer mogelijk geworden en het kan heel goed zijn dat je als je terugkijkt zegt: dat had wel een tandje meer mogen zijn op een eerder moment.

De heer **Poortman**:

Helder. In ons onderzoek, maar ook in getuigenissen, komt ook de schets naar voren dat er een wens heeft bestaan om helemaal niet meer te

debatteren, bijvoorbeeld door coalitiepartijen. Wat kunt u zich daarvan herinneren?

De heer **Van der Staaij**:

Dat herinner ik mij niet, helemaal niet debatteren. Ik herinner me wel een discussie over digitaal vergaderen als alternatief voor fysiek vergaderen.

De heer **Poortman**:

Wat kunt u zich daarvan herinneren? Hoe is die discussie gevoerd?

De heer **Van der Staaij**:

Ook bij de fractievoorzittersvergaderingen via de call, de digitale weg ging het daarover. In mijn herinnering eindigde dat wat korzelig.

De heer **Poortman**:

Korzelig?

De heer **Van der Staaij**:

Ja, of welk ander woord je daarvoor wil gebruiken.

De heer **Poortman**:

Ja, nee, het is uw woord.

De heer **Van der Staaij**:

Er werd niet alleen wat verschillend over gedacht; er ontstond ook wel wat ongemak over, van: waarom? Als je juist heel erg voor de digitale route was ... Zoals mevrouw Arib zelf naar voren heeft gebracht, hechtte zij heel sterk aan het fysieke vergaderen. Aan de andere kant vonden degenen die juist voor het digitaal vergaderen waren de Kamervoorzitter en anderen die daar wat terughoudender in waren – ik was dat overigens ook van mening – weer wat te terughoudend daarin.

De heer **Poortman**:

Dit klinkt als twee tegengestelde posities. Dat hoeft niet per definitie ongemak op te leveren. Waar zaten die korzeligheid en dat ongemak op dit punt?

De heer **Van der Staaij**:

Misschien wel doordat je via de digitale weg toch niet zo prettig vergadert als in fysieke zin, omdat er heel snel toch ook weer ... Dat moesten we ook

allemaal weer leren. Op een digitale manier heb je eigenlijk ook weer misschien minder oog voor de lichaamstaal en ben je toch op een afstandelijke manier bezig, met name als er echt verschil van opvattingen is. Dan is het ook lastiger om elkaar weer te vinden.

De heer **Poortman**:

In een NRC-artikel wordt op dit punt gesuggereerd dat mevrouw Arib besluiten over de werkwijze van de Kamer eenzijdig zou doorzetten en dat zij ideeën van fractievoorzitters zou afhouden. Daar is een NRC-artikel over verschenen, met geruchten die dit in de wereld hielpen. Herkent u het beeld dat bestaat rondom mevrouw Arib?

De heer **Van der Staaij**:

Ik herinner me dat zij inderdaad een duidelijke positie innam, maar de Kamerleden zijn natuurlijk ook stevig genoeg om hun eigen weg daarin te vinden en moties in te dienen, zoals er later dat jaar nog pogingen zijn gedaan. Ik herinner me dat in november van dat jaar een motie is ingediend of dat er juist op gehint werd dat dat wenselijk zou zijn. Uiteindelijk heeft de Kamer er gewoon zelf genoeg mee genomen om dat niet te doen, anders dan de Eerste Kamer. Die heeft toen wel de Afdeling advisering van de Raad van State gevraagd om daar nog haar licht op te laten schijnen, van: hoe zit dat nu precies, wat zijn die mogelijkheden en kan dat nu wel of niet? Dat was wel alleen een actie van de Eerste Kamer en niet ook tegelijk van de Tweede Kamer.

De heer **Poortman**:

Daar komen we nog op terug, ook op die voorlichting van de Raad van State; samen met de heer Jetten heeft u op dat punt uiteindelijk een motie ingediend. Daar komen we nog over te spreken.

De heer **Van der Staaij**:

Dit is overigens nog weer een andere voorlichting die ik hier bedoel, want dit was op verzoek van de Eerste Kamer ...

De heer **Poortman**:

Nee, dat klopt.

De heer **Van der Staaij**:

... al in de begintijd.

De heer **Poortman**:

Ja, maar daar wilde toen mevrouw Arib ... De Tweede Kamer had mee kunnen doen met die voorlichtingsaanvraag. Dat is toen niet gebeurd en later heeft u via een motie een andere voorlichting gevraagd, met de heer Jetten.

De heer **Van der Staaij**:

Exact.

De heer **Poortman**:

Precies. Maar als het dan gaat over de overleggen: u zei net al dat u zich herkende in de lijn van mevrouw Arib als het ging over terughoudendheid ten opzichte van digitaal vergaderen. Waaruit bestond uw terughoudendheid?

De heer **Van der Staaij**:

Dat wij inderdaad, als het ging om de beraadslagingen van de Kamer, eraan hechtten dat op die manier, ook op de fysieke manier, aan de quorumeis invulling werd gegeven, dus dat daadwerkelijk ook 76 leden van de Kamer aanwezig moesten zijn.

De heer **Poortman**:

Hoe stond u tegenover dat idee van het digitale quorum? Meneer Dijkhoff wierp dat hier vorige week nog op. Zou het voor u een optie zijn geweest om daar digitaal invulling aan te geven?

De heer **Van der Staaij**:

Ik vond dat ook als nadeel hebben dat je daarmee ook wel ver afweek van de normale gang van zaken. We hebben al allerlei soepele regels als het gaat om het quorumvereiste, zodat we niet de hele tijd aan het controleren zijn: zijn er nu 76 Kamerleden aanwezig? Je hebt als Kamerlid ook vaak te maken gehad met mensen die zeggen: "Ik zie maar een beperkt aantal woordvoerders in de zaal. Is de rest eigenlijk ook wel aangehaakt? We hebben toch een parlement van 150 Kamerleden?" Al met al vond ik dus, gelet op de soepele manier waarop we doorgaans al met het quorumvereiste omgaan, dat het wel nadelen had om dat nog verder af te schalen en bijvoorbeeld te zeggen: nou, laat alleen maar de woordvoerders naar Den Haag komen.

De heer **Poortman**:

Ik grijp even terug naar iets, want ik heb wat vragen overgeslagen. U stelde eerder wat aan de orde, dus daar ben ik toen op ingegaan. Ik ga dus nog even terug naar een eerder punt, het begin van de overleggen over de werkwijze van de Kamer. Er hebben een paar video-overleggen plaatsgevonden, met de Kamervoorzitter en alle fractievoorzitters, dus los van die 15 maart heeft het vaker plaatsgevonden. Wat was de functie van die overleggen?

De heer **Van der Staaij**:

Dat was eigenlijk een soort van crisISOVERLEG, in eerste instantie, van "hoe gaan wij hiermee om?" Het is belangrijk dat daar breed draagvlak voor is binnen de fracties. Het zou in zo'n crisis natuurlijk ook heel ongelukkig zijn als je nou in het openbaar heel veel gesteggel krijgt over hoe je hier als Kamer mee om wil gaan. Ik kon het dus zeer billijken dat je even de koppen bij elkaar stak om te kijken van: kunnen wij hier één lijn in vinden, zodat wij hier als Kamer zo slagvaardig mogelijk mee om kunnen gaan?

De heer **Poortman**:

Vond u het terecht dat dat vooral met fractievoorzitters werd besproken en niet in de eerste plaats in het Presidium?

De heer **Van der Staaij**:

Nou, ik vond het begrijpelijk, even vanuit het oogpunt dat het om een crisismaatregel en het zoeken van een breed draagvlak ging, dat daar ook de fractievoorzitters, die vaak ook bij de debatten over corona in beeld waren, bij waren. Je zou ook kunnen zeggen: het is een gesprekje zoals de Kamervoorzitter ook weleens met de woordvoerders heeft. "Kom even bij elkaar. Dan maken we ook wat afspraken voorafgaand aan een Kamervergadering." Zo zag ik het dus, maar, tegelijkertijd, als je discussie kreeg – en die kwam er voor mijn gevoel al vrij snel – van "maar wacht even, wie gaan er nu eigenlijk over de werkwijze van de Kamer en heeft het Presidium daar niet juist ook een rol in?", dan dacht ik: ja, het is inderdaad ook wel een goede redenering dat je ook daarin weer zo snel mogelijk terug moet naar de normale structuren en dat het Presidium daar ook gewoon over gaat.

De heer **Poortman**:

Heeft het Presidium buitenspel gestaan in die tijd?

De heer **Van der Staaij**:

Ik weet niet hoe die vergaderingen met het Presidium zijn geweest. Ik was zelf geen Presidiumlid. Ik meen mij wel te herinneren dat er wel wat onvrede ontstond van: hoe zit het nu met de rol van het Presidium hierin?

De heer **Poortman**:

Wat kunt u zich herinneren over die onvrede die ontstond?

De heer **Van der Staaij**:

Dat het ook bij die video-overleggen naar voren kwam. Dat was een van de redenen, als ik mij goed herinner, waarom juist ook die video-overleggen al vrij snel – ik denk dat het twee, drie keer heeft plaatsgevonden – toen gestaakt zijn.

De heer **Poortman**:

Helder. Dank voor uw antwoord op dit onderwerp. Ik heb verder geen vragen meer.

De **voorzitter**:

Collega Lammers, heeft u op dit onderwerp nog aanvullingen?

Mevrouw **Lammers**:

Ja, ik heb nog één aanvullende vraag. U zei net dat u bij een tv-programma zat. Daar werd eigenlijk de angst uitgesproken dat onderwerpen die niet meer in debatten naar voren zouden komen of besproken zouden worden, er dan doorheen gejast zouden worden. Wat is uw kijk daarop? Is dat ook gebeurd, of ...

De heer **Van der Staaij**:

Ik heb niet het gevoel dat het aan de orde was dat er onderwerpen onbesproken zijn gebleven of onvoldoende aandacht van de Kamer hebben gekregen doordat de regering vrij spel had omdat er maar een beperkt aantal Kamerdebatten was. De kritiek was eigenlijk juist meer op die coronadebatten, omdat juist voor die coronamaatregelen die hele specifieke grondslag van die noodverordeningen werd toegepast, waarbij het allemaal behoorlijk onduidelijk was hoe het met de legitimatie en de parlementaire betrokkenheid daarvoor geregeld was. Het was eigenlijk pas later dat we ons als Kamer realiseerden: "Wacht even, er zijn aanwijzingen van de minister van Volksgezondheid richting die veiligheidsregio's die eigenlijk heel belangrijk zijn, juridisch een heel bepalend element zijn. Daar hebben we

eigenlijk te weinig aandacht voor." Dat gold toen in eerste instantie ook voor mijzelf. Dat was dus echt wel wat we ons juist op het punt van coronamaatregelen realiseerden. Bij de andere onderwerpen was dat voor mijn gevoel minder het geval.

Mevrouw **Lammers**:

Oké, dank u wel.

De **voorzitter**:

We kunnen direct door naar het volgende onderwerp. Daarvoor geef ik collega Lammers het woord.

Mevrouw **Lammers**:

Dank u wel, voorzitter. Ik zou het nu graag met u willen hebben over de verhouding van de Kamer tot het kabinet. Na het uitbreken van de pandemie treft het kabinet allerlei maatregelen; we hebben het er net ook al even over gehad. Er moeten voortdurend besluiten worden genomen. Op een gegeven moment gaat Nederland dan in lockdown. Hoe stelde de Kamer zich volgens u op tijdens de eerste lockdown ten opzichte van het kabinet?

De heer **Van der Staaij**:

In eerste instantie, als het gaat om de maatregelen die helemaal aan het begin genomen werden, merkte je breed in de Kamer dat daar heel veel steun voor was. Er ontstond ook iets van een soort gemeenschappelijkheid bij kabinet en Kamer gezamenlijk, van: "Ja, we beseffen: we weten niet waar we hier nu tegenaan kijken, wat de gevolgen zijn. We zien hoe ingrijpend het is." We hadden allemaal de beelden van Italië, Bergamot op het netvlies staan. Het was duidelijk dat het nodig was om snel maatregelen te nemen. Zoals ik zei was er daarin heel sterk een gevoel van gemeenschappelijkheid, en ook wel een gevoel van terughoudendheid voor de kant van de Kamer. Het was nu echt even: "Regering, regeer. Zorg dat u doet wat nodig is. Vervolgens moeten wij als Kamer daar ons zegje over kunnen doen, er iets van vinden." Maar dat was wel met enige terughoudendheid, zeker in die begintijd.

Mevrouw **Lammers**:

Wat deed dat precies met de controlerende taak van de Kamer?

De heer **Van der Staaij**:

In eerste instantie – er is in de literatuur wel van gezegd dat dat vaak een

reflex is in crisisperioden – heeft de Tweede Kamer de neiging om veel ruimte te geven aan de regering, de neiging om te onderkennen: ja, het is nodig dat hier nu het zwaartepunt even verschuift naar bestuurlijke slagkracht. Dat was wat ik zag gebeuren en zelf eigenlijk ook meemaakte en zo ervaaarde: dat het wenselijk was, dat het goed was dat je wel kritische vragen stelde maar veel ruimte liet aan het kabinet om te doen wat nodig was.

Mevrouw **Lammers**:

Vindt u dat de Kamer haar controlerende taak voldoende heeft uitgevoerd?

De heer **Van der Staaij**:

Ik vond dat de Kamer al vrij spoedig wel ... In de debatten was het allemaal niet zo dat iedereen als makke schapen maar ja en amen zei op wat het kabinet deed. Maar je merkte wel dat naarmate het voortduurde de kritische inbreng vanuit de Kamer wel groter werd. Dat had natuurlijk allerlei redenen. Het was ook een beetje dat de eerste schok voorbij was en dat we merkten wat de effecten waren van allerlei maatregelen op de samenleving zelf. We merkten dat het niet alleen ging om de besmettingsbestrijding, maar dat we ook wel moesten nadenken over wat het sociaal-maatschappelijk met mensen doet. Alleen al de afstandseis en de groepsgroottebeperkingen hadden natuurlijk allemaal een ontzettend groot effect op de samenleving. Daar merkten we zelf als Kamerleden ook van alles van. Dat gaf je ook terug. Ik werd daarin als volksvertegenwoordiger ook heel sterk gevoed door de mensen die ik sprak in het land. Dat waren zowel mensen uit de zorg en ondernemers als gewone burgers die niet in de zorg werkten of ondernemer waren, en die daarop allemaal hun inbreng gaven.

Ik vond dat overigens ook belangrijk. We hebben veel aandacht, en terecht, voor de debatten in de Kamer en de controlerende en medewetgevende rol, maar ook de volksvertegenwoordigende rol was in de coronacrisis mijns inziens belangrijk. Ik merkte zelf dat ik in eerste instantie ook de neiging had om heel voorzichtig te zijn met bijvoorbeeld werkbezoeken naar zorginstellingen, maar na verloop van tijd merkte ik dat als je – dat was natuurlijk niet om mensen voor de voeten te lopen, maar met steun van die instellingen – naar zo'n ziekenhuis of verpleeghuis ging, dat enorm op prijs gesteld werd als betrokkenheid van het parlement bij wat er in het land gebeurde. Door de gesprekken, bezoeken en contacten werd je heel erg gevoed in de kritische inbreng richting het kabinet.

Mevrouw **Lammers**:

Begrijp ik dan goed dat u zegt dat dat eigenlijk pas later gebeurde? Eigenlijk veranderde een beetje de rol als oppositie; kan ik dat zo zeggen?

De heer **Van der Staaij**:

Inderdaad. Vanuit de eerste stand van ruimte laten, steun bieden aan maatregelen en allemaal heel erg geschrokken zijn van een crisis van ongekende omvang, opereerden we daar wat terughoudend in. Voor mijn gevoel begonnen we zo'n beetje in de eerste week van april ook wel echt over bijvoorbeeld het onderwerp grondrechten vragen te stellen aan het kabinet. Het ongemak over de noodverordeningen ging toen al spelen, waardoor we daar toen vanuit de Kamer vragen over hebben gesteld. Daarover hebben we later samen een motie ingediend – dat was destijds met Kamerlid Jetten – om de Afdeling advisering van de Raad van State daarover om advies te vragen. Dan heb je het eigenlijk over begin april.

Ook terugkijkend viel me op – ik zeg u eerlijk dat ik dat al een beetje kwijt was op dit moment – dat de thema's waar u het als commissie veel over heeft, dus "zorg nou voor die brede afweging", "heb nou oog voor de lange termijn" en "kijk niet alleen naar de virologische kant, maar ook naar de maatschappelijke effecten", vrij vroeg in het proces tussen Kamer en kabinet aan de orde kwamen. Dat werd ook gevoed door allerlei onderzoeksinstellingen – ik herinner me het Sociaal en Cultureel Planbureau en andere, zoals de Raad voor Volksgezondheid & Samenleving – die ook daar de aandacht van de Kamer voor vroegen.

Mevrouw **Lammers**:

Kunt u, nu terugkijkend, voorbeelden of momenten noemen waarbij u denkt dat de Kamer meer haar rol had moeten nemen, of meer had moeten of kunnen doen?

De heer **Van der Staaij**:

Wat hadden wij als Kamer beter kunnen doen? Je ziet dat we met elkaar in de Kamer best wel een beeld hadden van de belangrijk thema's die ik bij uw commissie ook vaak langs zie komen en dat we het daar als woordvoerders met elkaar over hadden. Maar het was heel lastig om bij de analyse die we hadden, bijvoorbeeld "trek het breder" en "kijk naar de gevolgen voor de samenleving als geheel", een goede maatregel voor elkaar te krijgen.

Ik geef een concreet voorbeeld. Op een gegeven moment hadden we een mooie motie in de Kamer ingediend en in stemming gebracht. Die vroeg aan het kabinet om naast het OMT, dat kijkt naar de virologische kant, ook te kijken naar de maatschappelijke impact. Dat ging om een soort van IMT, een Impact Management Team. Dat was een motie van Segers cum suis. Die kreeg een meerderheid en die vroeg daarom. Uiteindelijk zei de regering toen: ja, dat is een goed punt. Ik kreeg vaak gelijk op dit soort belangrijke punten, maar er gebeurde vaak te weinig mee. Er werd echt serieus naar gekeken. "We hebben een gedragsunit bij het RIVM. Die kijkt er nog naar. We zullen het Sociaal en Cultureel Planbureau ook serieus nemen." Later in de Catshuissessies kwam er ook meer rapportage over de maatschappelijke effecten, maar het had toch nog onvoldoende tegenkracht op dat moment. Het IMT werd ook nog niet ingesteld. Het duurde heel lang – dat was bijna twee jaar later – voordat de Kamer als geheel zei: nu moet het er echt van komen. Maar ja, toen was de crisis zo ongeveer al bezworen. Het werd toen omgedoopt tot "MIT", het Maatschappelijk Impact Team, en het werd toen wel in stelling gebracht. Dus ja, we hadden de goede punten te pakken. Maar nee, het was van het begin aan niet effectief genoeg.

Mevrouw **Lammers**:

Wat maakte dan dat het zo lang duurde voordat die druk er uiteindelijk kwam om toch het MIT op te richten?

De heer **Van der Staaij**:

Ik denk dat het voor ons als Kamer makkelijker was om onmiddellijk impact te hebben als het ging om het proces van het aannemen en wijzigen van wetten. Ik vond de Kamer daarin ook op haar sterkst. Als je terugkijkt op de rol van medewetgever, ook controlerend, dan zeiden we als Kamer: we willen nu echt onze eigen kennis- en informatiepositie versterken over hoe het nu zit met die noodverordeningen. Het advies van de Afdeling advisering van de Raad van State is daar heel belangrijk voor geweest. De regering zei toen: ja, we gaan komen met wetgeving. Die wetgeving kwam er uiteindelijk. Het duurde heel erg lang, maar uiteindelijk kwam die wetgeving er. Toen zag je dat er heel wat amendementen van de kant van de Kamer aangenomen werden die effect hadden. Het was juist lastiger als het ging om dingen die niet met een amendement in wetten te fietsen waren.

Mevrouw **Lammers**:

Maar hoe verklaart u dan dat die tegenkracht niet effectief was?

De heer **Van der Staaij**:

Omdat het, zoals altijd, uiteindelijk een spel is tussen regering en parlement. Je hebt je wensen en je argumenteert en debatteert. Ik had het net over het voorbeeld van het maatschappelijk interventie team, het maatschappelijk impact team of welke naam het ook gekregen heeft. Die groep deskundigen zou in ieder geval voor een bredere afweging zorgen in de besluitvorming. Uiteindelijk nam de Kamer toch genoeg met een wat afgezwakte vorm. Ik denk dat er soms ook gesprekken waren tussen de coalitiefracties en hun bewindspersonen.

Mevrouw **Lammers**:

Oké, duidelijk. Dan nog een vraag: had u ook een-op-eencontact met kabinetsleden over het coronabeleid?

De heer **Van der Staaij**:

Ja. Ik noemde aan het begin al even het gesprek met minister Grapperhaus. Minister Bruins belde en we hadden later ook contacten met andere bewindslieden. Dat kon telefonisch zijn op hun initiatief of je kon zelf een appje sturen. In het geval van de minister-president was het een sms. We hadden ook met andere bewindspersonen contacten, bijvoorbeeld de calls die er soms waren voorafgaand aan de afkondigingen van nieuwe maatregelen. Daar werden we als Kamer in meegenomen. Een andere variant was dat we, in een latere lockdown in het najaar, als fractievoorzitters gemeenschappelijk voorafgaand werden geïnformeerd, waarbij kritische vragen al op voorhand werden beantwoord. Er was op allerlei manieren ook contact op een wat informelere wijze.

Mevrouw **Lammers**:

Was dat contact anders dan in normale tijden of niet-crisistijden?

De heer **Van der Staaij**:

Het hangt een beetje van het onderwerp af. Op onderwerpen waar het kabinet juist hecht aan een breed draagvlak of een aantal fracties over de streep probeert te trekken, is het contact altijd wat intensiever dan als het allemaal van een leien dakje loopt. In dat opzicht volgde het dus hetzelfde patroon: bij onderwerpen waarbij het kabinet hechtte aan een breder draagvlak, was ook de inspanning informeel wat actiever om te proberen om iedereen ook mee te krijgen.

Mevrouw **Lammers**:

Oké. In de stukken zijn we tegengekomen dat u in juni 2020 letterlijk een persbericht op verzoek van minister Grapperhaus schrijft over het bijwonen van een kerkdienst in Barneveld. Dat kan hij vervolgens ook delen in de media, in het Reformatorisch Dagblad. Wat zegt dit over uw verhouding tot het kabinet?

De heer **Van der Staaij**:

Dat op het punt van bijvoorbeeld de positie van de kerken ... Daar hadden we met minister Grapperhaus, die in zijn rol als minister van Justitie ook verantwoordelijk was voor de erediensten, best intensiever contact over. Ik heb ook tijdens debatten naar voren gebracht wat voor inbreng ik daarover had. Ik had hemzelf in dit geval ook uitgenodigd, omdat ik het heel belangrijk vond om naar een kerkdienst te gaan van een hele grote kerkelijke gemeenten om te zien wat daar de impact was van de coronamaatregelen. Dus ja, dat contact was daar intensiever. Tegelijkertijd heb ik er in het begin ook wel weer voor gekozen om niet zelf in het clubje te gaan met degenen met wie de minister constant overlegde over de maatregelen die die kerken zouden moeten of willen nemen. Ik vond namelijk dat ik dan te veel in de rol terecht zou komen van een soort verlengstuk van de minister of van de kerk, terwijl ik mijn handen vrij wilde houden wat dat betreft. Dus ik heb aan de ene kant de rol zo ingevuld dat ik richting de kerken soms ook informeel aangaf: "Ik sta voor de vrijheid die de kerken hebben, ook vanuit de scheiding van kerk en staat. Dat zal ik ook bepleiten bij de minister. Ik zal ook aandringen op meer maatwerk." Maar aan de andere kant riep ik ook juist de kerken zelf weer op om ook wel op een verantwoorde manier met hun vrijheid om te gaan. Voor mijn gevoel paste dat dus bij mijn rol als Kamerlid zoals ik die ook zie op andere onderwerpen. Ik wil geen verlengstuk van het bestuur of alleen de megafoon van de burger zijn, maar ik wil mijn eigen bemiddelende rol hebben tussen bestuur en burger of samenleving en soms de boodschap wat harder de ene kant op uiten en die soms wat steviger de andere kant op benoemen.

Mevrouw **Lammers**:

Kunt u er dan ook nog eens een voorbeeld van noemen waarin u dat deed buiten corona, dus buiten de crisistijd?

De heer **Van der Staaij**:

Hoe je die rol opvat als, zeg maar, niet-verlengstuk van de ...

Mevrouw **Lammers**:

Ja, nou ...

De heer **Van der Staaij**:

Bij personeelstekorten in de zorg, bijvoorbeeld, of bij zoveel andere onderwerpen. Voor mij is corona eigenlijk een voorbeeld van hoe je dat toch ook wel op andere onderwerpen probeert te doen: begrip hebben voor hoe de overheid ermee omgaat, maar ook wel de signalen vanuit de leefwereld van de burgers naar voren brengen en op tafel leggen.

Mevrouw **Lammers**:

Ik vraag het even omdat ik denk: als wij dit zo zien, lijkt het alsof u heel dicht op het kabinet staat. U wordt namelijk gevraagd om een tekst te schrijven voor een persbericht in het Reformatorisch Dagblad. Is dat vaker voorgekomen of was dit vanwege corona een uitzondering? Hoe moeten wij dat zien?

De heer **Van der Staaij**:

Dit voorbeeld van een tekst die de minister ook zou kunnen gebruiken, vond ik alleen maar aantrekkelijk. Want ik heb liever mijn eigen teksten dan teksten die ik tegenkwam waarvan ik denk: is dit nu zo verstandig? Dus als dat een soort consensus formuleert, heb ik daar geen moeite mee. Tegelijkertijd denk ik als ik hierop terugkijk wel: al bij het begin moet je wel oppassen dat je als Kamerlid niet in een wat te uitzonderlijke verhouding tot de minister komt te staan, van ... Wij zijn ... De minister had ook gewoon zelfstandig met kerken contact kunnen zeken. Op een gegeven moment bent ik er ook wel wat voorzichtiger in geworden om onmiddellijk wat met signalen vanuit de minister te gaan doen als Kamerlid, omdat ik dacht: je moet wel je eigen rol en verantwoordelijkheid daarin bewaken.

Mevrouw **Lammers**:

Weet u nog wat de aanleiding of de achtergrond ervan was dat minister Grapperhaus dit aan u vroeg?

De heer **Van der Staaij**:

Dit staat mij niet direct zo bij als het gaat om: hoe verwoord je nu de lessen die we geleerd hebben in de kerkelijke gemeente? Maar ik hecht er wel aan dat de minister natuurlijk niet zomaar de teksten die ik als weerslag gaf, voor zoete koek slikte, maar dat ik zelf ook wel mijn eigen rol kritisch tegenover het kabinet invulling heb gegeven, maar me ook niet getemperd

heb gevoeld in mijn eigen inbreng in de Kamer, in ieder geval hierin. Soms heb ik ook gewoon wel een stevig robbertje met de minister gevochten op dit onderwerp, in verbale zin.

Mevrouw **Lammers**:

Oké, duidelijk. U schreef ruim een maand geleden in het Reformatorisch Dagblad over het belang van ootmoed tijdens de pandemie. Daaronder verstaat u het "erkennen dat je de wijsheid niet in pacht hebt", het besef dat "er bij moeilijke dilemma's meerdere afwegingen mogelijk zijn" en "terughoudendheid in stellige oordelen". Miste u ootmoed bij het kabinet in de coronaperiode?

De heer **Van der Staaij**:

Ik vind allereerst dat dat natuurlijk een spiegel is waarin je allereerst zelf moet kijken. Pas dan moet je ook anderen vragen om erin te kijken. Ik gaf zelf al aan: ik had dat lesje ook wel nodig. In de begintijd had ik ook het idee: wij moeten het land gaan redden met onze maatregelen. Maar als je terugkijkt in de geschiedenis, dan zie je heel vaak dat je niet alles naar je hand kan zetten. Het was dus ook zeker voor het kabinet nuttig om in die spiegel te kijken, omdat het juist ook op de langere termijn weleens zo was dat je het idee kreeg: kiezen op elkaar en nog even doorzetten met de maatregelen die we moeten nemen; dan komt er wel licht aan het einde van de tunnel. We kwamen daarom soms eigenlijk in een steeds hogere versnelling van maatregelen terecht, terwijl je ook al eerder in beeld had kunnen hebben: "Moeten we op een gegeven moment niet zeggen: 'Wij hebben verstandige maatregelen genomen. Wij zullen ook heel duidelijk alle basisregels – daar was ook best breed draagvlak voor in de samenleving – blijven communiceren, namelijk let op, handen wassen, afstand houden, thuisblijven bij klachten. We blijven nu eigenlijk opschalen in maatregelen. Willen we uiteindelijk niet te zeer alles naar onze hand zetten?'" Ook daarin geldt dan weer dat ik voorzichtig wil zijn in mijn kritiek, want het is ook niet met een schaarstje te knippen waar het te terughoudend is en waar het juist weer doorslaat naar de andere kant.

Maar als ik ook gewoon terugkijk – ik kijk altijd graag in de geschiedenisboekjes – naar 100 jaar eerder, toen we de hele grote gezondheids crisis van de Spaanse griep en zo hadden, die toen, aan het einde van de Eerste Wereldoorlog, speelde, met verhoudingsgewijs nog een groter aantal dodelijke slachtoffers, dan zie ik dat Kamer en regering de taak voor zichzelf toen heel klein achtten en maar heel beperkt maatregelen

namen. Daarvan zeg ik zelf ook: nou, met de wijsheid van nu en met hoe wij de rol van de overheid zien, ook als het gaat om niet alleen het oog hebben voor de vrijheidsrechten, maar ook het bevorderen van onze gemeenschappelijke gezondheid, snap ik dat de balans ten opzichte van 100 jaar eerder wel een fors stukje is opgeschreven richting "meer verantwoordelijkheid nemen". Maar ik vind wel dat we uiteindelijk te lang in die eerste crisisversnelling bleven hangen.

Mevrouw **Lammers**:

Heeft u daar in de Kamer ook aandacht voor gevraagd?

De heer **Van der Staaij**:

Ja. Dat is regelmatig in de debatten naar voren gekomen, ook in onze coronadebatten. Dat was ook wel omdat je natuurlijk merkte wat de maatregelen in de samenleving deden. Er was ook wel de behoefte, zeker na verloop van tijd, toen ook de nadelen van allerlei maatregelen in de vorm van stress en eenzaamheid zich deden voelen ... Je voelde ook dat de behoefte groot was om iets meer eigen verantwoordelijkheid van de samenleving terug te laten komen, hoe lastig dat ook was en hoezeer ik ook snap dat er allemaal haken en ogen aan zaten. Dan merkte je dat alles aan de ene kant toch wel heel erg in de groef zat van dat de harde cijfers, de R-cijfers en de ic-bezetting, telden. Nogmaals, ook daarvan begrijp ik hoe belangrijk dat is en dat het allemaal niet uit de lucht kwam vallen. Maar tegelijkertijd speelde aan de andere kant ook dat al die maatregelen hun prijs hadden en dat dat ook moest leiden tot de volgende vraagstelling. Stel dat we nu op de korte termijn het virus niet zomaar kunnen bedwingen, hoe ziet dat "meer leven met het virus" er dan uit? Hoe kunnen de samenleving en het lokale bestuur daarin ook meer hun verantwoordelijkheid nemen?

Mevrouw **Lammers**:

Zag u dat ook terug bij andere Kamerleden, of miste u dat eigenlijk?

De heer **Van der Staaij**:

Nee, ik merkte zeker wel dat dat bij andere Kamerleden ook speelde. Ik heb ook nog wat nagedacht over ... Maar ook als je eigenlijk zegt ... Van sommige punten merkte ik dat wij daar met elkaar best oog voor hadden en dat verwoordden, maar dat dat nog onvoldoende tot verandering van beleid leidde. Wat hadden we nou beter en anders kunnen doen? Dan moet ik ook weer terugdenken aan de werkgroep Functioneren Tweede Kamer die we hebben gehad, waarin we toen met elkaar in een werkgroep hebben

nagedacht over: hoe kunnen we ons controlerende, medewetgevende werk versterken als Kamer? Daar kwam bijvoorbeeld uit om meer strategische procedurevergaderingen te houden om vooruit te kijken, om meer te werken met wat er allemaal aan komt en hoe we ons als Kamer daar goed op kunnen voorbereiden, en om meer te werken met rapporteurschappen, zoals de Kamer inmiddels, vind ik, met succes op een groot aantal onderwerpen ook doet. Dat hadden wij ook best al in die coronatijd meer kunnen doen, ook als het gaat om: we hebben kritiek op de regering; evalueer je de individuele maatregelen wel goed? Wat zijn nou die effecten die het heeft op stress en eenzaamheid als het wat minder hard te meten is? Nou, wellicht dat we met rapporteurschappen de rol van de Kamer daarin systematischer invulling kunnen geven. De titel van het rapport was ook Meer dan de som der delen. De Kamer kan dan eigenlijk ook meer dan de som der individuele leden zijn.

Mevrouw **Lammers**:

Oké, dank u wel. Dat is duidelijk. Voor nu heb ik geen vragen meer.

De **voorzitter**:

Collega Poortman, heeft u op dit onderwerp nog aanvullingen?

De heer **Poortman**:

Die heb ik niet. Dank u wel.

De **voorzitter**:

Ik ook niet. We zijn al een tijdje onderweg in dit openbare verhoor, dus ik stel voor dat we voor vijftien minuten gaan pauzeren. Ik verzoek de bode om de getuige naar buiten te leiden.

(De heer Van der Staaij wordt naar buiten geleid door de bode.)

De vergadering wordt van 15.01 uur tot 15.16 uur geschorst.

De **voorzitter**:

Ik heropen de vergadering. Aan de orde is een openbaar verhoor door de parlementaire enquêtecommissie Corona. Ik verzoek de griffier de getuige binnen te leiden.

(De heer Van der Staaij wordt binnengeleid door de griffier.)

De **voorzitter**:

Meneer Van der Staaij, welkom terug. We vervolgen het openbaar verhoor. Voor het volgende onderwerp geef ik graag collega Poortman het woord.

De heer **Poortman**:

Dank u, voorzitter. In dit blok staan de grondrechten centraal. In het verhoor zijn de weging en de inperking van grondrechten als gevolg van de coronamaatregelen al langsgekomen. U noemde ook al even de motie van u en de heer Jetten. Die kwam al langs. Dat was op 16 april 2020. Deze werd unaniem aangenomen. U vroeg om een voorlichting van de Raad van State over de grondrechtelijke aspecten van de coronamaatregelen. Wat was de aanleiding om deze motie in te dienen en deze voorlichting te verzoeken?

De heer **Van der Staaij**:

Er was niet één concrete aanleiding. Het was eigenlijk meer de optelsom van dingen die we zelf ervaarden, bijvoorbeeld hoe maatregelen een ingrijpend karakter hadden. Maar ik herinner me ook de kritiek vanuit de staatsrechtelijke hoek die al vrij snel kwam, in de zin van: Is dit eigenlijk allemaal wel houdbaar? Is dit niet wankel? Je wil ook weer niet te vroeg over de regels beginnen, terwijl het eigenlijk gaat om het begin van de crisis, de bestrijding en wat er nodig is. Maar vrij snel daarna moet je natuurlijk wel degelijk kijken hoe het zit met het juridische fundament daarvan.

De heer **Poortman**:

U noemde net de som der dingen rondom het ongemak dat u ervoer bij het inperken van grondrechten. Waaruit bestond die som die u maakte?

De heer **Van der Staaij**:

Net kwam al even de kwestie langs van de bezoekverboden in verpleeghuizen die aan de orde waren. We hadden het over maatregelen die de groepsgrootte beperkten, die er op allerlei manieren in hakten. De positie van de kerken kwam al eerder aan de orde. Dat waren een aantal duidelijke voorbeelden. Ik wilde het juist ook wel breed trekken. Daarom heb ik in de coronaperiode ook vaak met een Kamerlid van een heel andere partij samen opgetrokken, om als politieke partij niet alleen iets vanuit je eigen invalshoek in te brengen, maar ook juist een beetje te zoeken naar de gemeenschappelijkheid. Ik merkte dat dat juist bij een partij als D66 heel sterk leefde. Daarom konden we ons toen als partijen van heel uiteenlopende snit daarin vinden.

De heer **Poortman**:

Hier in de motie en later zelfs ook in een opiniestuk ... Daar heb ik ook nog een vraag over. Die komt straks. U zegt bewust: die motie, dat verzoek om voorlichting, was bewust breed opgezet. Als ik het toch mag toespitsen, bijvoorbeeld wat betreft de vrijheid van godsdienst ... Dat aspect is in eerdere verhooren nog niet zo aan de orde geweest.

De heer **Van der Staaij**:

Zeker.

De heer **Poortman**:

Dus ik stel het graag nog even met u centraal op dit punt. Hoe weegt u de omgang van het kabinet met het grondrecht van de vrijheid van godsdienst?

De heer **Van der Staaij**:

In eerste instantie ... Dat geldt niet alleen voor het kabinet, maar ook voor de Kamer. Ik noem de motie die op 1 april al aan de orde kwam, die zei: schaf de uitzondering voor religieuze samenkomsten ook maar af; zorg dat alle samenkomsten gewoon verboden zijn.

De heer **Poortman**:

Die uitzondering was dat religieuze samenkomsten plaats mochten vinden ondanks de beperkingen die voor andere samenkomsten golden.

De heer **Van der Staaij**:

Tot een aantal van 30 mensen, zo was in de noodverordening bepaald. Ook over die uitzondering voor 30 mensen werd gezegd: schrap dat; het kan wel digitaal. Ik vond in eerste instantie dat de grondwettelijke aspecten daarvan onvoldoende op het netvlies stonden van de Kamer en het kabinet. Daarom was het ook belangrijk om daar snel een bezinning over te hebben. Dit was een belangrijk voorbeeld, maar niet het enige. Ik herinner me ook iets wat in die eerste noodverordeningen stond en later ook aangepast is: hoe zit het met een woning die je in eigendom hebt en waar je naartoe wil gaan, maar die in een vakantiegebied ligt? In een noodverordening kon worden gezegd: kom voorlopig maar niet. Het gaat ook om omgang met eigendomsrechten en nog meer vragen die laten zien dat dit best breed doordenking vraagt.

De heer **Poortman**:

Dan de inperking die kerkgangers ervoeren. We onderzoeken ook de impact

die maatregelen hadden op de samenleving. Hoe werden de beperkende maatregelen ervaren? Hoe kwamen die binnen onder kerkpubliek?

De heer **Van der Staaij**:

Ik denk met name dat er wel een belangrijk verschil is in hoe dat ervaren werd. Ook kerken zijn weer heel erg verschillend. Sommige kerken hadden geen enkele moeite met de digitale vorm en vonden het juist hun maatschappelijke verantwoordelijkheid om dat zo snel mogelijk helemaal digitaal te doen. In andere geloofsgemeenschappen ligt het accent meer op het belang van onderlinge bijeenkomsten niet nalaten en wordt het als een religieuze plicht gezien om echt fysiek naar een kerkdienst toe te gaan. En dan niet om met elkaar eens even koffie te drinken en elkaar om de hals te vallen, maar om echt rustig in de bank te zitten en naar de Woordverkondiging te luisteren. De afschaling deed met name het meeste pijn bij de grootste kerken. In een kleine kerkgemeenschap, waar mensen nog regelmatig met kleine aantallen naar een kerkdienst konden gaan en dus gewend waren om dat heel vaak te doen, kon dat nog steeds. Maar de kerk waar ik met minister Grapperhaus naartoe gegaan ben, ook om hem iets te laten zien van hoe het daar ervaren werd ...

De heer **Poortman**:

Dat ging om 2.800 zitplaatsen, begreep ik.

De heer **Van der Staaij**:

2.800 zitplaatsen. Als je daar naar 30 gaat, heb je een inperking van ongeveer 99%. Dat betekent dat mensen die dat wel gewend zijn, in geen tijden ooit een dienst kunnen bijwonen. Dat terwijl je het ook over een hele grote kerk hebt, waar dan twaalf in- en uitgangen of zo zijn en waar je prima met een groter aantal op een veilige manier bij elkaar kan komen. Mensen gaan dan ook zeggen: hoe kan het nou dat je bij de plaatselijke bouwmarkt wel met een groter aantal mag komen omdat dat een andere categorie is, namelijk de commerciële activiteiten? Dat is de spanning die daar ervaren wordt.

Ik vond dat zelf ook lastig als het gaat om proportionaliteit. Dat is daarmee ook een juridisch punt. Ik merkte dat vergelijkbare beperkingen in andere Europese landen soms juist ook door de rechter als onjuist werden gezien vanuit de proportionaliteitstoetsing. Bijvoorbeeld in Frankrijk is er een voorbeeld van een uitspraak van Conseil d'État uit het najaar van 2020, als ik mij dat goed herinner. Kortom, je voelt ook op zo'n punt dat het niet

alleen bij de kerken, maar ook op andere onderdelen, bijvoorbeeld scholen, met hele grote ruimtes, waar dan toch een strikte beperking op gold, maatschappelijk het meest ging wringen. Kun je dit nog wel uitleggen, zeg maar. Hoe ingewikkeld is het dan ook dat het tegelijkertijd maatschappelijk soms ook wel weer op heel veel onbegrip stuitte bij mensen die helemaal niets met kerkdiensten hebben, die zeggen: ja, hoe kan het nou dat mijn activiteiten allemaal onmogelijk worden gemaakt, terwijl de kerken weer gewoon van alles en nog wat kunnen doen? Ook dat kon weer aan de andere kant maatschappelijke onvrede geven. Er stond van alle kanten spanning op en het was zaak om, wat ik al zei, daarbij aan de ene kant de grondrechten te respecteren, niet alleen als een soort belangenbehartiging vanuit een politieke partij, maar om gewoon met elkaar de constitutionele orde te bewaken die we hebben afgesproken in het land. Het was zaak om aan de andere kant een beetje erop te blijven letten om wel wat mee te bewegen met de maatregelen zoals die er in het land zijn, omdat je anders weer heel veel onvrede over je kan afroepen. Dat was eigenlijk de balanceerkunst die, denk ik, ook in die tijd verwacht werd.

De heer **Poortman**:

Al naar u luisterend, borrelt er bij mij een vraag op. Dat is wat hardop denkend, dus als u het te speculatief vindt, dan staat u dat vrij. Maar de Kamer gaat bijvoorbeeld over het wel of niet inperken van de eigen activiteiten. Kunt u zich voorstellen dat dat bijvoorbeeld ook voor een instituut als de kerken zou moeten gelden of zegt u: nee, het is op zich duidelijk dat de overheid wel een rol heeft in het wel of niet toestaan van kerkdiensten? Ik noemde de kerken als voorbeeld, maar zijn er instituties waarvan u zich kunt voorstellen dat die over hun eigen handelen en hun eigen inperkingen zouden moeten gaan?

De heer **Van der Staaij**:

Ik vind dit inderdaad wel een voorbeeld waarvan in ieder geval is gezegd door de grondwetgever: wees heel terughoudend als het gaat om het geloof te belijden binnen de muren van een kerk. Dus uiteindelijk zie je in de Tijdelijke wet maatregelen ook dat er geen groepsgroottebeperking meer is opgenomen voor kerken, anders dan in de noodverordeningen in het begin, juist vanuit de toetsing aan de Grondwet. Tegelijkertijd is er wel ook overleg geweest tussen kerken en burgerlijke gemeenten over: hoe pak je wel je maatschappelijke rol op als je in crisistijden ook samenkomt? Dat is voor mij wel de beste vorm, dat daarmee ook wel de eigen verantwoordelijkheid van de kerken staat in juridische zin, dat zij er zelf ook over mogen gaan, maar

dat de constitutionele vrijheid ook wel een maatschappelijke verantwoordelijkheid als keerzijde heeft.

De heer **Poortman**:

Dat maakt u helder. Dank u wel dat u ook wat op deze gedachtegang in wilde gaan.

De voorlichting van de Raad van State verschijnt op 25 mei 2020 naar aanleiding van uw motie. De Raad van State schrijft allereerst: naarmate de situatie langer duurt, neemt de juridische houdbaarheid van de noodverordeningen af. Dat was een conclusie. Er wordt ook geschreven: naarmate de crisissituatie langer voortduurt, is een gebrek aan formele parlementaire betrokkenheid bij het beperken van grondrechten steeds minder aanvaardbaar. Hoe heeft de Kamer gereageerd op deze voorlichting?

De heer **Van der Staaij**:

Positief. Je merkte dat die voorlichting ook heel belangrijke impact had bij de totstandkoming en de behandeling van de Tijdelijke wet maatregelen covid-19. Je zag dat daar op allerlei manieren ook wel geput is uit het advies van de Afdeling advisering van de Raad van State. Ik vond het zelf ook heel erg waardevol dat je op die manier op een onafhankelijke manier de belangrijkste grondrechtelijke kwesties uiteengezet kreeg. Daar konden wij onze winst mee doen als Kamer.

De heer **Poortman**:

Kort na het verschijnen van deze voorlichting stuurt u – ik noemde het net al – wederom met de heer Jetten een ingezonden brief naar de Volkskrant. Daarin uitte u uw zorgen over de inperking van de vrijheid van vereniging en vergadering, de vrijheid van godsdienst en het recht van demonstratie. Daar kiest u ook voor de wat bredere insteek; dat noemde u net ook al toen het ging over de motie. Hoe maakte u voor uzelf de weging tussen grondrechten die soms, en in coronatijd zeker, met elkaar soms in botsing zijn?

De heer **Van der Staaij**:

Ja, dat is een hele belangrijke kwestie, die later natuurlijk ook steeds terugkwam bij het treffen van maatregelen. Ik denk allereerst dat het al van belang was dat er in de Tijdelijke wet maatregelen op een gegeven moment al een algemene bepaling werd opgenomen dat de inperking van grondrechten niet verder moet gaan dan nodig is om het doel te bereiken, even in mijn woorden gezegd, dus dat we ook scherper het

proportionaliteitscriterium, dus of een maatregel voldoende doet en of dat gerechtvaardigd is tegenover de effecten die die heeft ... Heeft het voldoende meerwaarde? Staat dat in de goede verhouding tot wat je ermee wilt bereiken, wat je ermee bereikt ten opzichte van de inperking die het geeft? Dat werd heel duidelijk in die wet neergelegd. Je bent je dan dus ook veel meer bewust, bij allerlei maatregelen die genomen worden, van welke grondrechten in het geding zijn. We hebben als Kamer dan ook steeds een rol om daaraan te toetsen. Uiteindelijk merk je ook dat het natuurlijk, zoals hier aan tafel ook wel eerder is betoogd, geen wiskunde is en dat er ook altijd iets van een politieke weging in zit. Dat was ook wel de zoektocht. Door de Eerste Kamer is bij de behandeling van die wet ook nog een motie aangenomen: regering, kan je niet weer met indicatoren komen om het nog eens even goed te toetsen? Dat is ook niet heel erg overtuigend uit de verf gekomen. Dat is ook lastig, maar wat er in ieder geval ook van de Kamer gevraagd mag worden, is om goed in beeld te hebben wat het doet. Dat is dus dat je beseft wat de maatregel teweegbrengt, dat daarmee ook een grondrecht wordt ingeperkt, en dat je ook voor jezelf politiek die vraag beantwoordt, zo van: vind ik inderdaad dat ik hard kan maken dat deze maatregel noodzakelijk en proportioneel is om dat belangrijke doel van het beschermen van de gezondheid te dienen?

De heer **Poortman**:

Was er in de Kamer wat u betreft genoeg gevoeligheid voor de manier waarop grondrechten met elkaar in botsing kunnen zijn? Ik licht dat graag toe. Als het gaat over grondrechten wordt vaak alleen gekeken naar het punt van de inperking van grondrechten, terwijl dat natuurlijk gedaan werd omdat het recht op leven en het recht op gezondheid een ander grondrecht vormen dat daar tegenover staat. Was het voldoende duidelijk dat de grondrechten a in het geding waren, maar ook dat die botsing bijna evident is als het gaat over deze crisis?

De heer **Van der Staaij**:

Ik herinner me dat dat in ieder geval vanuit de voorlichting van de Afdeling advisering van de Raad van State heel sterk uit de verf kwam. Ik herinner me dat ook wel benoemd werd: er is aan de ene kant wel de plicht, die ook een grondwettelijke kwestie is, om juist ook maatregelen te nemen die de gezondheid van de bevolking kunnen beschermen; daar staat tegenover, aan de andere kant, dat er ook vrijheden worden ingeperkt door die maatregelen. Ik vond dus dat dat in ieder geval voor iedereen voldoende

duidelijk kon zijn. Of dat het ook voor iedereen was ... Ja, ik kan natuurlijk niet voor anderen spreken.

Ik weet wel dat er nadien ook nog een onderzoek is geweest over de berichten die bijvoorbeeld op sociale media stonden over grondrechten, vanuit staatsrechtelijke hoek. Toen werd ook gezegd dat wel een heel groot deel van de berichten over grondrechten van de gedachte uitging dat elke inperking eigenlijk onjuist of corrupt of fout was. Dat gaf natuurlijk soms ook wel wat onvrede. Dat was alleen een onterechte aanname. Dus ja, hoe zit het met grondrechten? Aan de ene kant is het toe te juichen dat de Grondwet en onze grondrechten zo'n belangrijk gespreksonderwerp waren, maar je merkte aan de andere kant ook dat er ook wel heel snel misverstanden over ontstaan of er insluipen.

Ik heb ook wel aan heel veel reactie op die Tijdelijke wet maatregelen gemerkt dat veel burgers het idee hadden: dit is juist iets wat de regering vrij spel geeft om onze rechten in te perken als burgers. Aan de andere kant dacht je dan: ja, maar wacht even; wij hebben als Kamer ook juist bepleit dat die wet er zou komen om de vrijheid van de regering om dat zomaar te kunnen doen zonder wettelijke basis, in te perken. De beelden konden dus ook behoorlijk uiteenlopen en dat maakte het niet altijd makkelijk.

De heer **Poortman**:

Helder. Ik heb voor dit onderwerp verder geen vragen. We gaan straks ook nog verder in op de Tijdelijke wet maatregelen. Dank u wel.

De **voorzitter**:

Collega Lammers, heeft u nog aanvullingen bij dit onderwerp?

Mevrouw **Lammers**:

Ja, er is nog één vraag bij mij blijven hangen. U zei net dat er in de Tijdelijke wet maatregelen geen beperking was van de aantallen bezoekers in kerken was vastgelegd, maar in die noodverordeningen wel. Bij die Tijdelijke wet maatregelen is dus een grondrechtenafweging gemaakt. Is in uw ogen voor de invoering die Tijdelijke wet maatregelen een onrechtmatige of onrechtvaardige inbreuk gemaakt op de uitvoering van de vrijheid van godsdienst?

De heer **Van der Staaij**:

Je ziet dat ook de Raad van State bij de voorlichting daar al op inging. Die

zei: je kan zeggen dat je juist in de eerste fase van de aanpak van de crisis met die noodverordeningen nog wel enigszins tot inperking van grondrechten kon overgaan, mits die periode maar heel kort was. Juist voor de langere termijn werd het een wat wankel constructie. Je zag alleen dat ... Gelukkig was er de beweging dat niet op basis van de wet als beperking, maar op basis van goed overleg met kerken en religieuze instellingen vrijwillige afspraken tot stand kwamen, zo van: waar kunnen we elkaar in vinden? Dat maakte dat daarmee mijns inziens ook al wel een bepaalde consensus gevonden kon worden, ook al was dat juridisch nog niet op een nette manier geregeld.

Mevrouw **Lammers**:

Was er volgens u dan te lang met die noodverordeningen gewerkt?

De heer **Van der Staaij**:

Ik vond dat er te lang met de noodverordeningen gewerkt is, want dat is uiteindelijk tot de inwerkingtreding van de tijdelijke wet op 1 december het geval geweest. Dan heb je het over een periode van negen maanden. Dat is toch wel erg lang voor een noodverbandje dat erop zit.

Mevrouw **Lammers**:

Oké, dank u wel.

De **voorzitter**:

Dan kunnen we door naar het volgende onderwerp. Collega Poortman.

De heer **Poortman**:

Dank u wel. Dat gaat over de tijdelijke wet. Dat valt eigenlijk in twee blokken uiteen. We gaan het hebben over de totstandkoming van de tijdelijke wet en ook over de gevolgen van de tijdelijke wet voor de positie van de Kamer. Dan weet u een beetje het routeboekje van dit blok.

U noemde net al: hij ging op 1 december in. Toen was het noodverbandje aan vervanging toe – misschien al eerder, maar toen werd het noodverband vervangen. De eerdergenoemde voorlichting van de Raad van State, waar we het in het vorige blok over hadden, is positief over de Tijdelijke wet maatregelen covid-19. In deze wet moet de betrokkenheid van het parlement bij het coronabeleid worden vastgelegd. Toch bent u in de media aanvankelijk terughoudend over de wet. Wat waren in eerste instantie uw verwachtingen van de tijdelijke wet?

De heer **Van der Staaij**:

Mijn verwachtingen waren in eerste instantie dat er op een nette manier invulling zou worden gegeven aan de democratische betrokkenheid en ook aan de wettelijke legitimatie van de maatregelen, dus dat die een duidelijke wettelijke grondslag hadden. Maar wat in mijn woorden en bij kritische reflectie ook wel resoneert, is wat je toen ook merkte: over die wet ontstond juist heel veel onrust. Dat had er ook mee te maken dat de tekst van het concept niet bekend was, maar de tekst van veel adviesorganen wel openbaar werd. Die was nog weleens stevig negatief. Ik herinner me dat ook vanuit de staatsrechtelijke hoek werd gezegd dat er ongeveer weer een decretenbesluitvorming kwam, vanuit een beetje negentiende-eeuwse toestanden, waarin een minister weer vergaande bevoegdheden kreeg. Het kwam daarmee dus eigenlijk in een heel ongunstig gesternte te staan. Tegelijkertijd zag je ook weer – dat had er deels wellicht mee te maken – dat doordat het al lang duurde, het draagvlak voor een fatsoenlijk juridisch instrumentarium eigenlijk ook tanend was. Dat was misschien nog een goed verhaal geweest in april, mei, juni, maar inmiddels hoopten we allemaal dat het een beetje afgelopen zou zijn met die coronamaatregelen. Er leek ook meer ruimte te komen. Het kwam daarmee toen ook helemaal in de sfeer te staan van een spoedwet die zo ongeveer "de dictatuur zou vestigen"; er liepen mensen met spandoeken rond. Het kwam dus in een hele negatieve reuk te staan. Vanuit de kant van het kabinet werd in eerste instantie ook niet heel stevig beargumenteerd of duidelijk gecommuniceerd wat daar nou de strekking en de bedoeling van was.

De heer **Poortman**:

Maar had de onrust die u proefde in de samenleving – u schetste de spandoeken – dan ook een aandeel in uw terughoudendheid richting de wet? Want die onrust was nog niet op de wet zelf gebaseerd.

De heer **Van der Staaij**:

Het had zeker ook invloed op mijn inbreng in de zin dat je duidelijk wilde maken dat je niet akkoord zou gaan met een wet die te weinig betrokkenheid van het parlement zou hebben of die zomaar een basis zou vormen voor allerhande maatregelen. Ik kon daar een mooi juridisch verhaal bij hebben en dat had ik ook vanuit die voorlichting en het nadenken over de noodverordeningen, maar het is wel heel erg met de juridische bril op. Voor heel veel mensen is het gewoon: er zijn heel veel maatregelen waar we last van hebben, en dit is de wet die dit allemaal nog verder mogelijk gaat maken. De maatschappelijke reactie was dus vaak ook op dat niveau:

maatregelen werd soms als te vergaand ervaren door mensen en van daaruit ingekleurd. Dus dat betekende mijn voorzichtige toon, door duidelijk te maken dat je niet met een wet zou instemmen waarin het allemaal niet goed geregeld is, maar tegelijkertijd wel met de instelling: ik wil juist wel graag van die noodverordeningen af en me sterk maken voor een fatsoenlijke wet.

De heer **Poortman**:

Bij die dynamiek van de onrust komt ook nog eens de dynamiek van de crisis. Dan vraag ik mij af of die onrust vanuit de samenleving je, met je gevoel als politicus, op een gegeven moment onder je huid gaat zitten. Vertroebelt dat de wat meer juridische, nuchtere kijk op de behandeling van de wet? Ik noem dat "nuchter", maar dat is wel heel gekleurd.

De heer **Van der Staaij**:

Als ik me op dat moment zou hebben laten leiden door de peilingen van de dag, dan had ik me echt niet sterk moeten maken voor die wet. Want maatschappelijk merkte ik heel sterk dat er heel veel weerstand tegen was. Het gaat je wel wat onder de huid zitten in het opzicht dat je denkt: help, ik merk dat het heel lastig is om hier echt doorheen te komen. Tegelijkertijd dacht ik ook weer: ja, maar ik kan ook niet om mijn juridische geweten heen dat het echt belangrijk is dat we, zouden er nog maatregelen nodig zijn, nu al werken aan een deugdelijke basis en dat die wet er moet komen. En dan moeten wij ons juist sterk maken voor een zo goed mogelijke wet. Dat is wat er daarna ook gebeurd is met een aantal partijen die daar gelijkloidend in stonden, dat je toch voor de route koos van: ik ga proberen mijn best te doen om de wet zo goed mogelijk te maken, zodat je daar ook echt achter kunt staan, en om uit te leggen dat je die wet uiteindelijk daarom ook gaat steunen.

De heer **Poortman**:

Dat wijst op een grote betrokkenheid bij de totstandkoming van die wet. Er werd ons in andere verhoren een keerzijde van die betrokkenheid voorgespiegeld, die wij graag ook aan u voorleggen. Bijvoorbeeld minister Grapperhaus weet in zijn verhoor de lange behandeltijd van die wet aan de intensieve betrokkenheid van de Kamer. Hij zei: "Iedere keer kwam er weer een punt zus of een punt zo". Dat waren zijn woorden. Mevrouw Schipper-Spanninga zei dat het veel tijd kostte omdat de Kamer de normale wetsprocedure doorliep met schriftelijke rondes, waardoor de behandeling veel tijd vroeg, voor een wet die eigenlijk eerder ingevoerd had moeten worden. Hoe reageert u op die kritiek?

De heer **Van der Staaij**:

Ik zou zeggen: allereerst is het zo dat het tot aan de eerste week van juli duurde voordat wij die wet in concept voorgelegd kregen in de Kamer. In mei was al aangekondigd dat die wet er zou komen, dus er is ook behoorlijk de tijd genomen om die wet tot stand te brengen. Er is veel tijd ingestopt, ook in onderling overleg. We wilden het allemaal zo goed mogelijk doen. Dat is natuurlijk toe te juichen, maar het kostte wel veel tijd. De Kamer had toen ook te maken met heel veel maatschappelijke commotie rondom die wetgeving. Dat was in ieder geval voor mijzelf ook een reden om te zeggen: we moeten wel een zorgvuldig proces hebben, dus schriftelijke behandeling, deskundigen erover horen. Je ziet ook dat het dan toch tot oktober duurde voordat wij die mondelinge behandeling hadden. Maar voor een wet met deze impact is dat nog steeds een begrijpelijke termijn. Juist omdat het ergens over gaat, had je ook tijd nodig om het op een zorgvuldige manier tot stand te brengen.

Dus: is dat ideaal? Nee. Is het begrijpelijk? Ja. Wat zou er de volgende keer beter moeten? Dat je vooral niet, terwijl de crisis al gaande is, aan zo'n belangrijke wet moet sleutelen. Je moet eigenlijk zorgen – en dan komen we weer terug bij het punt van het begin – dat de gereedschapskist van ook je nood- en crisisrecht goed op orde is. Het is namelijk een stuk ingewikkelder als je lopende een crisis die wetgeving moet gaan maken, zeker als daarbij ook nog eens de spelverdeling tussen regering en parlement een belangrijke vraag is, wat ook weer een gevoelig onderwerp is. Dat is, denk ik, de allerbelangrijkste les, en die is nog steeds actueel, want al zijn we nu zes jaar later, ligt er inmiddels een wet bij de Kamer die ook weer uitvoering geeft aan het staatsnoodrecht als het gaat om de Coördinatiewet uitzonderingstoestanden. Maar het is ook niet het hele staatsnoodrecht dat aan de orde is. Het blijft dus noodzakelijk om hier spoed achter te zetten en om breder dan alleen het staatsnoodrecht te kijken wat wij nodig hebben in crises, voor de regering en voor het parlement, en om dat juist voordat er een volgende crisis is, op orde te hebben.

De heer **Poortman**:

Die behandeltijd heeft wat lang geduurd. Maar, als ik u goed begrijp, zegt u tegelijkertijd: "Die kon ook niet veel korter. Het eigenlijke punt is dat die wet tijdens de crisis gemaakt werd en dat het daardoor wel lang duurde voordat die inging. Maar als je kijkt naar een hele wetsbehandeling, heeft die ook weer relatief snel plaatsgevonden."

De heer **Van der Staaij**:

Ja, dat is een goede samenvatting. Ja.

De heer **Poortman**:

Helder. Dan gaat het over twee amendementen die zijn ingediend bij de behandeling: het amendement-Buitenweg en het amendement-Van Raak. Het ene gaat over de voorhang bij de wet en het andere over de vangnetconstructie. Ik wil ze een voor een kort bespreken. U bent mede-indiener van het amendement-Buitenweg, dat gaat over de voorhang. Kunt u kort schetsen wat u met het amendement wilde bereiken?

De heer **Van der Staaij**:

Met dat amendement wilden we bereiken dat we een stevige parlementaire betrokkenheid hadden, omdat de maatregelen zo ingrijpend waren en mogelijk werden gemaakt door die wet en omdat juist ook de kritiek was, ook eerder vanuit de literatuur, dat dit onvoldoende tot zijn recht kwam. Ook de Raad van State had daar in de advisering nog een opmerking over gemaakt. Er was alle aanleiding om even goed te kijken naar hoe we die betrokkenheid van de Kamer regelen op een goede manier.

De heer **Poortman**:

Daar gaat het woord "voorhang" ook over.

De heer **Van der Staaij**:

Het was wel een voorhang, maar het had ook met het volgende te maken. Er waren allerlei varianten in beeld van de nahang, die regelden dat, juist als de regering weer een regeling had getroffen, de Kamer binnen een week kon instemmen of juist kon zeggen: we stemmen er niet mee in. Het was, zo herinner ik mij, best een zoektocht naar de goede vorm van de parlementaire betrokkenheid. Je ziet dat dat ook later bij de verlengingen nog aan de orde is geweest en dat ook de Eerste Kamer zich daar nog in geroerd heeft en heeft gezegd: hé, waarom is onze zeggenschap niet op dezelfde manier geregeld als die voor de Tweede Kamer? Maar het was uiteindelijk allemaal het zoeken naar een stevige vorm van parlementaire betrokkenheid.

De heer **Poortman**:

Die voorhangregel is eigenlijk de instemming van de Kamer voorafgaand aan de te nemen maatregelen, als ik het goed zeg.

De heer **Van der Staaij**:

Ja.

De heer **Poortman**:

Hoe kijkt u ernaar dat de Eerste Kamer daar geen rol in heeft gekregen?

De heer **Van der Staaij**:

Ik begrijp dat dat vooral vanuit de Eerste Kamer ook even vragen opriep van: maar waarom is dit zo? Aan de andere kant blijft het zoeken naar een balans tussen de bestuurlijke slagkracht en de parlementaire controle en betrokkenheid aan de andere kant. Ik vond het wel te billijken dat we, om het niet te ingewikkeld en te langdurig te maken, zeiden: voor de Tweede Kamer, waar het politieke primaat ligt, is daar nog een extra rol in voorzien ten opzichte van de Eerste Kamer. De Eerste Kamer heeft zelf de Raad van State om voorlichting daarover gevraagd. De Raad van State heeft dat ook gebillijkt en gezegd: ja, je kan daar verschillende keuzes in maken, maar het is in ieder geval niet staatsrechtelijk onjuist. We hadden het net ook over hoe je de grondrechten weegt. Daarbij is heel vaak ook weer hetzelfde aan de orde. Je kan vaak niet zeggen dat het ene fout is en het andere goed. Er is een behoorlijke bandbreedte in hoe je politiek je keuzes maakt, maar het moet wel binnen die kaders blijven. Dit was ook een te verdedigen keuze, waar de Tweede Kamer toen voor gekozen heeft en waarmee de Eerste Kamer in ieder geval ook genoeg genomen.

De heer **Poortman**:

Wat was de aanleiding om deze voorhang van de Kamer in te dienen, dus deze inspraak of deze parlementaire betrokkenheid? Was die in de oorspronkelijke wet niet goed geregeld?

De heer **Van der Staaij**:

Er was inderdaad kritiek op het concept van de wet, namelijk dat die parlementaire betrokkenheid nog wel wat mager uit de verf kwam. Het was ook wel een reactie op die kritiek om duidelijk te maken dat die wet niet zomaar een instrument voor de regering was om maatregelen te kunnen treffen, maar ten opzichte van bezorgde burgers juist te kunnen zeggen: het is juist ook een basis voor ons als parlement om goed te kunnen controleren, de vinger aan de pols te kunnen houden en aan de noodrem te kunnen trekken op het moment dat wij denken dat er door de regering juist verkeerd gebruik wordt gemaakt van de maatregelen.

De heer **Poortman**:

Daarnaast, of misschien moet ik eigenlijk zeggen in het verlengde van dit denken, is het amendement-Van Raak ingediend. Dat gaat over de zogeheten vangnetconstructie. Die wordt daarmee geschrapt. Even als toelichting: met een vangnetconstructie zou de minister van VWS bij onvoorziene omstandigheden extra maatregelen kunnen invoeren die nog niet in de wet geregeld zijn. Waarom was het voor u belangrijk om deze bepaling te schrappen? Met dat amendement heeft u ingestemd, als ik het goed heb.

De heer **Van der Staaij**:

Correct. Dat heeft het toen ook gehaald. Dat was het artikel dat we wel erg onbepaald vonden als je er juist ook naar kijkt dat inperking van grondrechten een duidelijke legitimatie moet hebben in de wet en je ook weer goed moet kunnen toetsen. We vonden het belangrijk dat je met de andere maatregelen die in de wet zaten, zoals de groepsgroottebeperking, de afstandseis en zo nog veel meer mogelijkheden die in de wet voorzien waren, de gereedschapskist al voldoende gevuld was met de ervaring die we tot dan toe hadden in de crisis. De koninklijke weg was dat als de regering die gereedschapskist niet voldoende zou achten, ze naar de Kamer zou komen voor een aanvulling. Dat is later ook gebeurd op onderdelen. Dat verdient de voorkeur en zou meer waarborgen voor het parlementaire debat geven dan de bevoegdheid voor de minister.

De heer **Poortman**:

Werd de gedachtegang op dit punt ook gevoed door de maatschappelijke onrust dat men bang was voor, zoals u het al noemde, het regeren per decreet, om het even vrij te vertalen? Had dat ook met deze vangnetconstructie te maken? Dat zal in de publieke omgang met de wet natuurlijk niet zo genoemd zijn, maar had die maatschappelijke onrust hiermee te maken?

De heer **Van der Staaij**:

In ieder geval was er ook wel kritiek op. Ik herinner mij dat wij een gesprek hadden met een aantal staatsrechtgeleerden, die hier ook wel de vinger bij gelegd hebben. Juist die enorme ruimte die in die vangnetbepaling zat, die onbegrensdsheid ervan of onvoldoende begrensdsheid ervan, was ook een kritiekpunt. We zeiden inderdaad: heb je 'm wel nodig en is het niet beter om van de regering te vragen om, als ze nog meer gereedschap nodig heeft, daarvoor met een afzonderlijke wet naar de Kamer te komen?

De heer **Poortman**:

De kritiek op die gedachtegang is dan weer dat het ook tijdrovend wordt op het moment dat er extra maatregelen nodig zijn en de minister die eerst aan de Kamer moet voorleggen. De medische nood zou hoog kunnen zijn in zo'n crisis. Dan zijn er mogelijk ook weer noodverordeningen nodig – dat is even hypothetisch – waardoor de Kamer weer meer buitenspel zou kunnen komen te staan. Volgt u die kritiek op het schrappen van een vangnetbepaling?

De heer **Van der Staaij**:

Nou, ik snap dat dat een argument kan zijn voor dat vangnet. Maar het is een weging. Het is waar dat dat een voordeel kan zijn, dat je wel snel een duidelijke wettelijke grond hebt voor het nemen van extra maatregelen. Daarentegen zagen we aan de andere kant ook maatregelen, zoals een inperking van het vliegverkeer, en later de thuisquarantaine, waarvoor er nog allerlei wetsvoorstellen zijn gekomen of al gekomen waren, die door de Kamer voortvarend werden behandeld. Later gebeurde dat rond de coronatoegangsbewijzen. De Kamer heeft zich daar in relatief korte tijd over gebogen. Dus het kon wel. Juist dit was een hele grote wet. Maar ook voor beperktere aanvullende instrumenten had de Kamer al laten zien dat ze daar eigenlijk in vrij korte tijd over kon besluiten en kon beraadslagen. Dat had de voorkeur.

De heer **Poortman**:

De kritiek zou dan kunnen zijn dat de Kamer te veel op haar strepen is gaan staan met het schrappen van deze bepaling. Maar dat ziet u niet, dat deelt u niet, begrijp ik.

De heer **Van der Staaij**:

Ik heb in ieder geval geen voorbeeld uit die periode paraat of ik kan mij zo'n voorbeeld niet herinneren waarbij men zei: nou, als we nu het vangnet hadden gehad, dan hadden we echt een instrument kunnen toepassen dat ons geholpen had, een instrument dat we anders nu niet konden gebruiken. Nee. Alles wat de regering ook later nodig achtte, kwam er met een aparte wetgeving. Of er kwamen maatregelen die de regering nodig achtte, waarvoor wel weer een beroep op het staatsnoodrecht werd gedaan, zoals voor, waar we het eerder over hadden, de avondklok. Ik denk dat het een buitengewoon onhandige keus zou zijn om zoiets ingrijpends als de avondklok te baseren op een vangnetbepaling.

De heer **Poortman**:

U noemde net de noodrem van het amendement-Buitenweg; de Kamer kan dan ook aan de noodrem trekken als ze niet in willen stemmen met een maatregel. U noemt echt: het kabinet heeft eigenlijk alles in kunnen voeren wat ze nodig achtten tijdens de crisis. Hoe kijkt u naar het gegeven dat de Kamer nooit aan die noodrem heeft getrokken?

De heer **Van der Staaij**:

Dat was de noodrem van die ministeriële regelingen als zodanig. Ik denk wel: als er nu ... Het is een beetje hetzelfde als dat je zegt: als er nou ergens een politieagent staat maar er niks gebeurt, kun je die politieagent dan niet weghalen? Misschien is ook wel een deel van het effect dat je juist ziet dat je daar goed op let en dat je die mogelijkheden hebt. Dus dat was ook een extra aansporing voor de regering om ook wel te letten op voldoende draagvlak voor die maatregelen. Soms zag je ook dat er van de kant van de Kamer opmerkingen werden gemaakt, of het nu ging over onderwerpen als buiten sporten of contactberoepen of wat dan ook, die dan met de eerstvolgende regeling werden meegenomen en verwerkt, en waarbij de Kamer het ook niet nodig vond om onmiddellijk op zijn strepen te staan. Ik denk dus dat dat ook wel een wat subtieler samenspel was tussen regering en parlement dan alleen: "Nou ja, heb je het eigenlijk wel gebruikt? Want je hebt uiteindelijk toch niet aan die noodrem getrokken."

De heer **Poortman**:

Uiteindelijk gaat die wet in. In het verlengde van wat u nu zegt, stel ik dan graag de vraag: wat deed het ingaan van de wet met de positie van de Kamer als het gaat over de controlerende functie van de Kamer? U heeft er al wat woorden aan gegeven, maar ik stel deze vraag even concreet, want dan krijgen we daar ook zicht op.

De heer **Van der Staaij**:

Het was daarmee in ieder geval ... Wat het deed, is dat het voor maatregelen die genomen werden een duidelijke wettelijke legitimatie was. Het versterkte daarmee de grondwettelijkheid van maatregelen die genomen werden of hief de ongrondwettigheid op, als je het nog wat steviger wil zeggen. Er wordt voor het inperken van grondrechten gewoon een duidelijke legitimatie verlangd door een wet die er ligt die akkoord is bevonden door zowel de Tweede als de Eerste Kamer. Dat effect was er dus zonder meer. Daarnaast was er ook sprake van een versterking van de formele positie van de Kamer. Dat uitte zich ook doordat wij ook, fatsoenlijk, niet alleen brieven kregen van

de regering waarin dingen werden uitgelegd of naar een persconferentie keken, maar ook gewoon een nette juridische vertaling met de opdracht om daar als Kamer iets van te vinden en zo nodig ook aan de noodrem te kunnen trekken.

De heer **Poortman**:

Tegelijk verschuift dan het controleren. Dat gebeurt dan niet nadat maatregelen zijn genomen of ministeriële regelingen zijn ingegaan, maar verschuift naar het punt dat daaraan voorafgaat. Eerder noemde u even de zin: de regering regeert. Dat ging vooral over het begin van de crisis en dat de regering daar ook ruimte voor moet hebben, maar ook buiten een crisis geldt natuurlijk dat een regering regeert. Gaat de Kamer op deze manier niet te veel meebesturen op ministerieel niveau wat u betreft?

De heer **Van der Staaij**:

Het feit dat het niet zo gebeurd is dat je in allerlei details van de regeling probeert dat allemaal nog op het laatste moment aan te passen, laat zien dat de Kamer daar ook niet op een manier mee omgegaan is waarop die het besturen onmogelijk maakte. Wij hebben als Kamer ook gezegd – dat zat uiteindelijk ook in die amendementen – dat we de duur wel flink wilden inperken, naar een beperkt aantal maanden, en dat we daar ook duidelijk advies over wilden hebben vanuit de Afdeling advisering van de Raad van State om ook nog licht te laten schijnen over de maatregelen: zijn die nog steeds nodig te achten en zijn die conform de wettelijke spelregels die we met elkaar afgesproken hebben? Het kan lastig zijn voor een regering om op die manier door het parlement steeds hinderlijk gevolgd te worden in alles wat je doet, maar dat was, gelet op de ingrijpendheid van alle maatregelen, ook zonder meer geboden en legitiem, mijns inziens.

De heer **Poortman**:

Dat maakt u helder. Als gevolg van de tijdelijke wet – u noemde het net al – moet het kabinet richting de Kamer expliciet maken hoe de grondrechtenweging heeft plaatsgevonden bij de beoogde invoering van maatregelen. Wat vond u van de manier waarop het kabinet de grondrechtenweging expliciet maakte? Misschien ook voor en na; daar ben ik ook wel benieuwd naar.

De heer **Van der Staaij**:

In ieder geval denk ik dat het per saldo meer woorden, meer aandacht, kreeg. Ook zijn de maatregelen die genomen werden, nadrukkelijker door die

verfijnde zeef van de Grondwet gehaald. Daarbij zie je ook dat de Grondwet natuurlijk ook echt weer heel subtiel onderscheid maakt, wat je er bij eerste lezing niet direct uit haalt, namelijk: mag je iets bij de wet zelf beperken of mag je het ook delegeren naar een ministeriële regeling of een algemene maatregel van bestuur? Dat zijn allemaal staatsrechtelijke subtiliteiten waar wel over nagedacht is en die er wel echt toe doen. Dat kwam dus echt ook veel beter tot zijn recht in die fase van die ...

De heer **Poortman**:

... na de invoering.

De heer **Van der Staaij**:

Ja, na de invoering. Wat wel lastig bleef, is het volgende. Je kan wel mooi opschrijven, waar we het net al over hadden, dat het proportioneel moet zijn en dat de inbreuk die de maatregelen maken in de goede verhouding moet staan tot het doel dat je ermee wil bereiken ... Dat is een mooie juridische formule, maar hoe weeg je dat? Dat is ook weer geen ... Dat kan je niet zomaar uitrekenen. Daar zit ook weer een bepaalde bandbreedte in. Het was ook lastig dat wij ermee te maken hadden dat je aan de ene kant, als het ging om de gezondheidsbelangen, vaak met harde cijfers duidelijk kon maken wat het zou doen met de inperking van het virus en de bezetting van de ic-bedden ... Maar het was veel lastiger te meten wat precies het effect van maatregelen was voor angst, stress en eenzaamheid. Ik vond zelf ook vaak een heel belangrijk punt ... Het hielp enorm als de maatregelen niet te categorisch waren, in ieder geval ook weer wat flexibiliteit in zich hielden. Ik herinner me dat we op een belangrijk punt, wat aan de andere kant misschien een klein punt lijkt, een hele discussie hebben gehad met Kamer en regering over een beperkt aantal mensen, 30 mensen, bij een uitvaart. Is dat nou wel of niet terecht? Dat is ook weer zo'n voorbeeld waarvan je zegt dat het als richtlijn best proportioneel kan zijn onder bepaalde omstandigheden – maar dan moet er ook wel ergens flexibiliteit zijn. Stel nou dat er een familie is waar twee mensen niet bij de uitvaart van hun schoonmoeder of oma of moeder kunnen zijn, omdat het om een grotere familie gaat of om welke andere reden dan ook, dan moet er ook een beetje rek in zitten. Dat was ook heel vaak het pleidooi van mijzelf en anderen: regering, uit het oogpunt van eenduidigheid en handhaafbaarheid snappen we dat je het graag zo duidelijk mogelijk hebt, maar uit het oogpunt van proportionaliteit en hoe het uitpakt voor de samenleving, is enige ruimte ook weer nuttig. Ik was blij dat het toen uiteindelijk ook hier lukte om een ontheffingsmogelijkheid in de regels opgenomen te krijgen, zodat ook een

burgemeester daarop enige ontheffing kon geven. Daar is volgens mij ook verantwoord gebruik van gemaakt.

De heer **Poortman**:

U noemde net het effect en de impact van de maatregelen. Op verschillende momenten, ook tijdens de verhoren, werd wel duidelijk dat niet altijd glashelder was wat het effect van de maatregelen alsook de impact van de maatregelen zou zijn. U hintte daar net ook op. Zet het feit dat het soms niet zo duidelijk is, de legitimiteit van grondrechteninperking onder druk?

De heer **Van der Staaij**:

Dat maakt zeker de weging lastiger, ongrijpbarder. Dus de weegschaal kan wel heel snel doorslaan in de richting van de hardste cijfers en de duidelijkste data. Als je dan aan de ene kant van die weegschaal hele duidelijke informatie hebt over wat het voor de virusbestrijding doet en wat het voor de ic-bezetting doet, en het aan de andere kant toch wat ongrijpbarder is en wat meer gepaard gaat met voorbeelden over eenzaamheid en stress en de pijn van het ontbreken van de fysieke nabijheid, dan heb je heel gauw kans dat die weegschaal steeds maar doorslaat naar de kant van de hardste data. Daarmee pakt die weging dan niet bevredigend uit. Dat risico dreigde wel steeds.

Dan haast ik me er ook bij te zeggen: uiteindelijk is het natuurlijk wel zo dat iedereen ook wel zijn eigen informatie had, ook vanuit de bewindslieden en de Kamer, over die voorbeelden van de impact van de maatregelen en de pijn en moeite dat die kon geven. Het blijft dus ook wel ieders politiek-bestuurlijke weging om dat zelf ook te verrichten. Het kan dus geen argument zijn om je achter te verschuilen, maar het is wel hoe het makkelijk uit kon pakken. Er zat natuurlijk ook wel het effect in dat vanaf het begin, ook bij de persconferenties, het OMT wel stevig en zichtbaar aanwezig was en het verhaal hield, en niet experts op andere gebieden daar op dat moment allemaal hun licht over lieten schijnen. We hebben als Kamer op een gegeven moment wel gezegd: we moeten oppassen dat we ons niet te smal laten informeren; we moeten ook proberen om bij de hoorzittingen, de briefings, die we houden niet alleen het OMT, maar ook anderen, ook de vertegenwoordigers van verzorgenden en verplegenden bijvoorbeeld, hun verhaal te laten houden. Dat was ook wel weer de uitdaging, de opdracht waarvoor we steeds stonden: als je vindt dat het een brede afweging moet zijn, hoe zorg je dat dat dan ook in die besluitvorming en beraadslaging goed tot zijn recht komt?

De heer **Poortman**:

U zei net al: na het invoeren van de wet gaf het kabinet in elk geval meer woorden aan de afweging. Wat deed dat met het debat over grondrechteninperkingen in de Kamer? Veranderde dat debat na de invoering van de tijdelijke wet?

De heer **Van der Staaij**:

Ja, ik vond dat wel. Dat zag je later ook weer, bijvoorbeeld bij de coronatoegangsbewijzen. Dat werd ook weer een langdurig debat, ook vrij spoedig na de indiening van het wetsvoorstel. Dat blijft weer een nadeel, namelijk dat je in crisistijd in korte tijd over ingrijpende maatregelen moet beslissen. Ik was het zelf, met mijn fractie, uiteindelijk ook niet eens met die wet, maar dat neemt niet weg dat ik wel vond dat dat een kwalitatief veel betere discussie was dan een halfjaar eerder en dat we wel echt duidelijk weer de advisering hadden over: welke grondrechten zijn er in het geding en wat betekent dat voor deze wet? De discussie verbeterde. Dat leidde tot verschillende amendementen, die ook aanvaard werden. Daarmee werd onze besluitvorming dus wel op een hoger peil gebracht.

De heer **Poortman**:

Helder. Tot slot op dit punt. De tijdelijke wet moet, mede op uw initiatief, elke drie maanden worden verlengd. De Tweede Kamer en de Eerste Kamer moeten daardoor niet alleen telkens instemmen met de maatregelen, maar ook elke drie maanden afzonderlijk met het raamwerk van de wet. Mevrouw Schipper-Spanninga zei daarover in haar verhoor dat dat wat haar betreft leidde tot heel veel hijgerigheid, terwijl dat raamwerk als zodanig niks zegt over de maatregelen die op dat moment van kracht zijn. Kunt u reageren op deze kritiek van mevrouw Schipper-Spanninga?

De heer **Van der Staaij**:

Ik begrijp zeker dat je zegt: drie maanden is wel een hele korte periode voor alles wat er ook weer bij komt kijken. We hadden namelijk als Kamer juist ook gevraagd om ons door de Afdeling advisering te laten voorlichten over wat er bekend was over de maatregelen en de proportionaliteit ervan, wat ons ook weer kon helpen bij de besluitvorming over een verlenging. Het was dus wel weer een wegingsmoment dat je als Kamer op die manier had. Toen we daarover gingen beraadslagen, wisten we natuurlijk niet hoelang het zou gaan duren. Wij hoopten dat we al veel eerder van corona af waren. Dat was eigenlijk steeds hoe de debatten verliepen. Maar ik sta er wel zeer voor open om, als je terugkijkt, na te denken over: wat zou nou de beste termijn zijn in

zo'n geval? Het is natuurlijk niet zo in beton gegoten dat ik zou zeggen: nee, maar dat moet per se die drie maanden zijn. Het blijft enigszins arbitrair hoe je die keuze in het aantal maanden precies maakt.

De heer **Poortman**:

Maar heeft u een beeld gekregen van wat een meer ideaal aantal maanden zou zijn dan die drie?

De heer **Van der Staaij**:

In ieder geval vond ik wel met overtuiging dat de aanvankelijke duur – ik meen dat in het eerste voorstel een jaar of een halfjaar stond of zo – wel heel erg lang was. Stel dat je zegt: is drie maanden dan weer niet erg snel, gegeven het feit dat je ook nog weer van de afzonderlijke maatregelen iets kan vinden en het hier inderdaad gaat over het raamwerk? Die bestuurlijke drukte was wel behoorlijk groot. Dus er kan nog wel iets gevonden worden in de situatie waarin je met elkaar zegt: nou, misschien is dit nog een beter evenwicht als het gaat tussen bestuurlijke slagkracht en parlementaire betrokkenheid. Maar ik zou niet voor één bepaalde periode mijn handen in het vuur willen steken.

De heer **Poortman**:

Helder. Tot slot ben ik benieuwd naar uw visie op waarom er niet voor is gekozen om bij de behandeling van de verlengingen in het parlement alleen te focussen op de maatregelen zelf. Er is een keuze gemaakt om ook het raamwerk zelf te bediscussiëren, dus als het gaat over de verlengingen. Waarom is er niet voor gekozen om alleen over de maatregelen als zodanig te discussiëren, over de verlengingen daarvan?

De heer **Van der Staaij**:

Eigenlijk omdat we over de maatregelen als zodanig al wel weer van tijd tot tijd onze discussies hadden. Daar gingen die Kamerdebatten, die coronadebatten al over op het niveau van de maatregelen. Maar juist met die verlengingen wilde je ook zeggen: laten we nog eens even heel kritisch kijken, gelet op de ingrijpendheid van de gereedschapskist, of we alle instrumenten nog steeds nodig hebben. Ja, dat was in ieder geval de rolverdeling waar we toen voor gekozen hebben.

De heer **Poortman**:

Zeg je als Kamer met zo'n verlenging van zo'n wet er ook iets over of je je als samenleving nog in de crisis bevindt?

De heer **Van der Staaij**:

Uiteindelijk wel. Uiteindelijk wel, want het gaat wel over crisismaatregelen. Je beklemtoont eigenlijk ook: het is niet een gereedschapskist die we aan de regering hebben gegeven met "doe er maar mee wat u verstandig acht en we kijken wel of u het gereedschap goed gebruikt", maar "gelet op de ingrijpendheid willen we van tijd tot tijd ook de vinger aan de pols houden en eens even bewust nadenken of dit crisisinstrumentarium nog steeds nodig is".

De heer **Poortman**:

Wie zou erover moeten gaan – dat is ook wat hardop denken van mij – dat er op een gegeven moment wordt besloten dat de crisis voorbij is en dat er geen maatregelen meer nodig zijn? Voor een buitenstaander lijkt het nu alsof ineens alle maatregelen waren afgeschaft en de crisis voorbij was. Wie zou er verantwoordelijk voor moeten zijn om ... Of zou er een besluit moeten vallen: de crisis is nu voorbij en dat betekent dit voor de maatregelen, voor de samenleving, voor het samen leven?

De heer **Van der Staaij**:

Ik weet niet of dat altijd zo duidelijk één moment kan zijn, want zelfs als je de laatste maatregelen afschaalt, weet je nog niet of het morgen weer kan opleven, dus dat je dacht dat de brand geblust was maar er toch nog iets smeulde. We meenden en hoopten soms al eerder dat het afgelopen was. Een heel duidelijk moment was in ieder geval toen de regering ook weer een wetsvoorstel indiende, maar natuurlijk pas op een heel laat moment, waarvan ze zeiden: de A-status voor het covidvirus is voorbij; we hebben het niet meer aangewezen als een virus waarvoor hele bijzondere maatregelen nodig zijn. Ik denk dat dit ook passend is als een moment waarvoor de regering het initiatief neemt, maar waarbij de Kamer wel nadrukkelijk haar commitment aangeeft, regering en parlement gezamenlijk.

De heer **Poortman**:

Helder. Ik heb verder op dit onderwerp geen vragen. Dank voor uw antwoorden.

De **voorzitter**:

Collega Lammers, heeft u nog aanvullingen op dit onderwerp?

Mevrouw **Lammers**:

Die heb ik niet.

De **voorzitter**:

Dan kunt u direct door naar het volgende onderwerp.

Mevrouw **Lammers**:

Dank u wel. We zouden het nu graag met u willen hebben over de invloed van de Tweede Kamer op het coronabeleid. U heeft daar gedurende het verhoor al het een en ander over verteld, dus misschien vallen we af en toe in herhaling, maar ik stel de vragen voor de duidelijkheid toch. Kunt u eens concrete voorbeelden geven van momenten waarop de Kamer volgens u het beleid wezenlijk heeft bijgestuurd?

De heer **Van der Staaij**:

Ja. Als je kijkt naar het instrumentarium van de Kamer, is er soms gewoon door de gedachtewisseling impact geweest. In eerste instantie ging het bijvoorbeeld over het aftasten van vaccinatiedrang en -dwang. In de Kamer werd al vroeg gezegd: laten we erop letten dat daar geen sprake van is. Daar werden moties over ingediend en aanvaard en daar ging een bepaald effect van uit. Of rond het testen. Of over het onderwerp "vaccinatie", waarbij de Kamer vroeg om extra waarborgen en adviezen van de Gezondheidsraad, dus dat type verdieping en verbetering van besluitvorming. Naast moties en effecten van beraadslagingen, was er het reageren op toezeggingen rond routekaarten en zo. Er was dus ook sprake van het proberen langetermijnbeleid van de regering uit te lokken. Er waren ook voorbeelden van amendementen op wetsvoorstellen. We hadden het al over de Tijdelijke wet maatregelen, die daarvan verschillende voorbeelden had.

Ik noem ook als voorbeeld de wet over coronatoegangsbewijzen, dat die wet nog behoorlijk verbouwd is met amendementen van de Kamer. Daarnaast vind ik ook nog een heel duidelijk voorbeeld waar soms de Kamer ook echt heel hard op de rem is gaan staan, helemaal aan het eind van de periode, in het voorjaar van 2022, dat we nog een motie hebben aanvaard die zegt: regering, stop met de voorbereidingen voor een 2G-wet, waarbij 2G dus betekent alleen "gevaccineerd" of "genezen" en niet meer de "getest"-mogelijkheid. Dat was misschien wel het meest stevige: dat je echt van de regering vraagt om een wetgevingsproces te stoppen dat al in voorbereiding is. Ik denk dus dat dat zo'n hele glijdende of een hele brede schaal is van vormen van impact die je als Kamer hebt gehad. Soms was het – ik zei het al – heel klein, op het niveau van een ontheffing voor de 30 mensennorm bij een uitvaart. Op een gegeven moment was er de discussie over de

avondklok, die toen een half uur later inging. Daar kwam ook weer kritiek op: is dat niet te veel een detail waar de Kamer zich hier mee bezighoudt? Dus kleinere aanpassingen van maatregelen en grotere aanpassingen: dat is eigenlijk het brede palet, zou ik zeggen.

Mevrouw **Lammers**:

Oké, dat is duidelijk. Kunt u ook nog eens concrete voorbeelden geven – misschien zijn die er in uw ogen niet – van momenten waarop de Kamer juist heeft nagelaten om beleid bij te sturen?

De heer **Van der Staaij**:

Nou, waar het in ieder geval niet gelukt is, is bij het in eerste instantie in stelling brengen van die evenknie van het OMT, met die andere expertises. Daar hebben we wel ons best voor gedaan, maar het is uiteindelijk niet gelukt om dat voldoende stevig uit de verf te laten komen. Er zijn ook meer voorbeelden die wat breder in de Kamer leefden, maar die uiteindelijk toch niet een Kamermeerderheid kregen. Daar kreeg de Kamer als geheel het niet voor elkaar. Ik noem als voorbeeld dat we zeiden: "Ja, maar is het nou zo gelukkig dat we die persconferenties voorafgaand aan de Kamerdebatten hebben? Daarmee wordt toch een soort voldongen feit gecreëerd voor al die miljoenen mensen die zitten te kijken naar die afkondiging en die denken: zo gaan we het doen. Tast dat toch niet de rol van de Kamer aan?" Daarop gaf de regering dan aan: "Dit zijn toch de normale staatsrechtelijke verhoudingen? We hebben toch op vrijdag ook persconferenties als wij maatregelen hebben genomen? Dan hebben we daarna het debat in de Kamer. Dus we benadelen de Kamer toch niet?" Ja, in theorie niet, maar met de impact van die toelichting was dit toch wel anders dan een gewone persconferentie. Dit was ook een voorbeeld waar een motie om het toch wat anders vorm te geven het dan bijvoorbeeld niet op haalde. Een laatste voorbeeld. Als Kamer hadden we toch best wel vaak het gevoel: "Blijven we niet te veel in de eerste versnelling van de crisisaanpak staan? Moeten we niet iets rustiger proberen te kijken naar de wat langere termijn? Stel dat het ons nu niet lukt om alles onder controle te krijgen met steeds maar weer nieuwe maatregelen. Zou het dan toch niet mogelijk zijn om daar op een wat andere manier mee om te gaan, een grotere vrijheidsgraad voor de samenleving zelf, voor lokaal bestuur te creëren?" Dat is uiteindelijk niet heel sterk uit de verf gekomen. De benadering zoals die in het begon is gekozen bleef wel behoorlijk overeind gedurende de gehele periode.

Mevrouw **Lammers**:

Ja, ja, ja. U noemde het net al: de Tweede Kamer speelt eind 2021 een belangrijke rol bij het tegenhouden van dat 2G-kabinetsvoorstel, waarbij het coronatoegangsbewijs alleen nog maar zou gelden voor mensen die recent genezen zijn van het virus of die gevaccineerd zijn, en dus niet meer voor mensen met een negatieve coronatest. Een motie van u en de heer Omtzigt met het verzoek om dit wetsvoorstel in te trekken, wordt dan uiteindelijk aangenomen. Wat zegt het aannemen van die motie over de verhoudingen in de Tweede Kamer op dat moment?

De heer **Van der Staaij**:

Dat zegt dat op dat moment dus ook echt wel breed in de Kamer het gevoel leefde van "die weg moeten we niet op" en dat daar dan ook wel steun voor te vinden was. Het ging ook niet van de ene op de andere dag, maar je merkte dat we daar wel een punt te pakken hadden waarvan ook coalitiefracties het volgende zeiden. "Dit is toch echt wel een lastig punt, want wij zien bijvoorbeeld ook dat de commissie voor de rechten van de mens zegt: 'Ja, hier zien we toch wel dat een flink aantal punten vraagtekens oproept over de proportionaliteit. Hier zijn toch ook wel heel wat grondrechten in het geding aan de ene kant, zoals de persoonlijke levenssfeer, de godsdienstvrijheid en de gelijke behandeling.'" Daarbij zijn er nog meer genoemd. "En aan de andere kant zien we ook wel kritische rapporten over de vraag of dit nu zo veel gaat toevoegen en of dit eigenlijk wel effectief is." Dus dat laat ook zien dat de Kamer uiteindelijk ook wel durfde door te pakken op het moment dat er vanuit de discussie over de weging echt het gevoel ontstond: maar dit gaat toch te ver.

Mevrouw **Lammers**:

In andere verhooren is inderdaad ook aan bod gekomen dat bijvoorbeeld de onderbouwing een reden was om het wetsvoorstel niet te steunen of om in ieder geval uw motie wel te steunen. Er is ook genoemd dat het eventueel een politieke wens of een politiek doel zou zijn om die 2G toch in te voeren. Zag u dat ook zo, dat eigenlijk alles werd aangegrepen om toch te proberen dat 2G-wetsvoorstel "door te duwen", om het maar even zo te zeggen? Dat zijn mijn woorden.

De heer **Van der Staaij**:

Je zag in ieder geval dat er van de kant van de regering een pogen was om zo snel mogelijk het einde van de tunnel te kunnen bereiken. Dat wilde natuurlijk op zichzelf iedereen: licht aan het einde van die donkere tunnel.

Maar dat leidde er wel steeds toe dat dat als effect had: kunnen we niet gas geven met een extra maatregel? Dat werd niet zomaar gedaan. Er werd wel over nagedacht, maar met alle goede bedoelingen die dat kon hebben, had dat het effect dat maatregelen ook wel ingrijpender werden. We hadden het net al even over de avondklok, die uiteindelijk toch ook al wat meer van het type botte bijl was qua forsheid van de maatregel. Dus ik had wel de zorg dat terwijl je verder in de crisis kwam, uiteindelijk het geschut eigenlijk bepaald niet fijnzinniger werd, maar dat er de neiging was om met nog grover geschut te komen en dat daar ook wel een beetje in speelde: wil je uiteindelijk ook met dat 2G de vaccinatiegraad nog meer verhogen, als een soort onderliggende bedoeling? En is dat wel helemaal de juiste route daarvoor? Nou, dat vonden ikzelf en mijn fractie zeker niet. We hechtten juist, met erkenning van de waarde die vaccinaties hadden, tegelijkertijd wel aan de vrijheid voor iedereen om daar een weloverwogen keuze in te maken, maar ook een beetje aan de hele discussie over: blijven we nog bij waar in het begin Kamer en regering het over eens leken te zijn, namelijk geen dwang en drang? Houden we daar wel aan vast, ook bij het punt van de vaccinaties? Dat speelde hier ook wel stevig doorheen met alle maatschappelijke onvrede die rond dit thema ook aan de orde was.

Mevrouw **Lammers**:

Had u het gevoel dat ... Ehm ... Nee, ik ga de vraag anders stellen. Merkte u dat de Kamer, doordat de maatregelen ingrijpender werden en dat er, even in uw woorden, "met de botte bijl op ingehakt werd", meer terug ging duwen en meer een eigen stempel op het beleid wilde drukken?

De heer **Van der Staaij**:

In ieder geval bij dit voorbeeld. Bij dit voorbeeld merkte je heel duidelijk dat de Kamer in meerderheid ook wel zei: laten we hierop een helder signaal geven dat we dit te ver vinden gaan. Overigens moet ik er ook wel eerlijk bij zeggen dat bij andere maatregelen ook best wel discussie was. Dat was ook lang niet altijd zo eenduidig. Dat waren echt wel dilemma's. Dat hadden wij zelf van het begin af ook, dat je denkt: ja, maar het virus heeft ook wel heel wat effecten en we moeten daar ook niet te makkelijk over praten. Dus je kan te veel maatregelen nemen, maar je kan ook te weinig maatregelen nemen. Je kan maatregelen te langzaam afschalen, maar je kan ze ook te snel afschalen. Dus het bleef steeds wel een weging van: wat is wijsheid hierin? Daarin had niet alleen de regering, maar ook de Kamer niet bepaald altijd de wijsheid in pacht. Natuurlijk heb je ook politiek soms daarin je eigen reflexen. Je politieke partij heeft ook weer zijn eigen achtergrond. Het is,

denk ik, ook heel legitiem dat we niet met z'n allen hetzelfde vinden of dat je zegt: het is alleen maar voer voor deskundigen. Zoals het uiteindelijk bij de crisismaatregelen niet iets was wat alleen door deskundigen uitgemaakt kon worden, maar ook politieke weging vroeg, was het uiteindelijk ook bij alle opschalen en afschalen van maatregelen een eigenstandige afweging van politieke partijen, waarin je ook met goed recht binnen een bepaalde bandbreedte verschillend kon oordelen.

Mevrouw **Lammers**:

Ik hoor u zeggen: politieke partijen keken daar anders naar. Zag u ook verschil tussen de coalitie en de oppositie?

De heer **Van der Staaij**:

In die zin dat een coalitie natuurlijk toch al wat meer gecommitteerd was dan de oppositie. Ik had zelf ook de luxe dat als ik met een minister contact had daarover, ik een kritische vraag kon stellen en me wel totaal vrij kon voelen om daarna mijn mening te vormen. Ik weet niet ... Dat is aan coalitiewoordvoerders. Maar als ik kijk hoe doorgaans coalities functioneren, is het wel vaak zo dat je vanuit je coalitieverantwoordelijkheid soms wel eerder ook intensieve gesprekken hebt en je gecommitteerd hebt als coalitiefractie aan een bepaalde lijn. Daarmee is de druk groter. Laat ik het zo zeggen. In de mate van dualisme tussen coalitiefracties en coalities zie je nog behoorlijk wat variatie, maar laat ik het zo zeggen: in ieder geval is de druk voor coalitiefracties altijd nog weer groter om hun bewindslieden te steunen, terwijl je je als oppositiefractie daar wat vrijer in voelt.

Mevrouw **Lammers**:

Heeft u weleens momenten gehad waarop u eigenlijk vond dat coalitiefracties te weinig kritisch waren?

De heer **Van der Staaij**:

Dat vond ik natuurlijk al gauw als ze het niet met mij eens waren, maar niet specifiek dat ik zeg: bij dit onderwerp hebben ze echt te veel hun oren laten hangen naar het kabinet.

Mevrouw **Lammers**:

En als u in het algemeen terugkijkt? Vindt u dan dat de coalitie te veel de oren heeft laten hangen naar het kabinet?

De heer **Van der Staaij**:

Ik vind het lastig om dat op die manier te beoordelen vanuit mijn eigen rol, want, nogmaals – dat meen ik oprecht – als je je ergens sterk voor maakt, vind je eigenlijk dat jouw goeie standpunten het verdienen om ook door anderen, ook door coalitiefracties, gehuldigd te worden. En als dat dan niet het geval is, dan vind je dat natuurlijk jammer. Dat is eigenlijk het perspectief dat ik hierbij heb. Als u toch uitdaagt om het nog wat concreter te maken, dan zou ik bijvoorbeeld zeggen dat op het punt van die motie waar we het eerder over hadden, over of je niet echt richting de regering toch je punt echt steviger kunt maken door die brede belangenbeweging steviger te verankeren in de besluitvorming: ja, daar had het wel geholpen als de coalitie ook steun had gegeven op een eerder moment – die is later wel gekomen – aan de instelling van zo'n evenknie van het OMT.

Mevrouw **Lammers**:

Duidelijk. Op een gegeven moment kwamen er ook weer nieuwe Tweede Kamerverkiezingen. Dat was in maart 2021. Welke invloed heeft dat vooruitzicht op die Tweede Kamerverkiezingen op het debat over corona gehad volgens u?

De heer **Van der Staaij**:

Je merkt in ieder geval dat je veel minder debatten in het land hebt, in de zaaltjes, zoals je die normaal hebt, en dat dus het podium dat je dan met een debat hebt daarmee ook wel heel sterk betekenis heeft voor de verkiezingen. Je realiseert je dat er niet alleen door burgers, betrokken burgers, maar ook door kiezers naar gekeken wordt. Dus iedereen deed al zijn uiterste best om daar een zo goed mogelijk verhaal neer te zetten, maar daar doe je dan nog een schepje bovenop.

Mevrouw **Lammers**:

Dat is ook duidelijk. Dan heb ik nog één vraag. Was volgens u de Kamer gedurende die pandemie – u heeft al even de avondklok genoemd, als voorbeeld – te veel bezig met de details?

De heer **Van der Staaij**:

Dat is altijd een lastig debat, te veel met de details. Is een halfuur op een avondklok een detail? Dat is misschien een goed voorbeeld. Aan de ene kant kan je zeggen: dat halve uur kan voor heel veel mensen echt juist heel belangrijk zijn. Ik herinner me niet scherp waarom degenen die dat bepleit hebben toen precies dat halve uur noemden, maar wellicht hebben die juist

van heel veel mensen gehoord dat dat hen echt zou helpen. Dus dan is dat geen detail. Dan is dat echt wel een serieus punt. Aan de andere kant is wel het gevaar dat je te snel in het, nou ja, zakendoen over maatregelen terechtkomt en dat de grondige beoordeling op hoofdlijnen eigenlijk onvoldoende uit de verf komt. Dus dat kan ik me wel voorstellen.

Ik herinner me dat een Kamerlid ooit eens heeft gezegd: "Jullie met je hoofdlijnenverhalen. Bespaar me de hoofdlijnen. Kom maar met de details, want daar hebben de mensen last van." Dat is met bepaalde maatregelen natuurlijk ook wel weer zo. Dat begrijp ik. Dus de details doen ertoe, maar ik heb in bepaalde hoofdlijnendebatten toch wel, met de wijsheid van nu terugkijkend, een beetje die langetermijnsscenario's gemist: omgaan met het virus en ook stel dat het langer onder ons blijft. Het werd wel benoemd, maar het kreeg niet echt systematisch de aandacht. Als ik terugkijk, ben ik er eigenlijk van onder de indruk dat er zo veel rapporten geschreven zijn in die tijd met zo veel wijsheid, ook van al onze prachtige adviesorganen die er zijn, van de WRR tot de Raad voor Volksgezondheid & Samenleving, de SER, de Raad voor het Openbaar Bestuur en de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur. Die hebben allemaal heel veel waardevolle inbreng gehad, met punten die nu ook weer langskomen. Hadden we dat als Kamer eigenlijk ook niet nog beter kunnen benutten? Hebben eigenlijk wel goed echt tot ons genomen wat er allemaal aan rijk materiaal toen al voorlag? Dat vind ik ook wel een belangrijke vraag om over na te denken.

Mevrouw **Lammers**:

Ja. We hebben hier ook de heer Willemsen gehad van de Koninklijke Horeca Nederland. Hij vertelde dat bijvoorbeeld in de horeca bepaalde maatregelen haaks op elkaar stonden of dat die heel moeilijk uitvoerbaar waren. Vindt u dan terugkijkend dat de Tweede Kamer daar misschien te weinig zicht op heeft gehad, op hoe de maatregelen precies uitwerken in het dagelijks leven?

De heer **Van der Staaij**:

Ik vond, met alle respect, de horeca nog niet het sterkste voorbeeld. Er waren verschillende partijen die echt wel goed voor de horeca opkwamen en de lijntjes met belangenorganisaties waren ook wel kort. Dat kwam echt wel naar voren. Misschien is het juist waar er geen belangenorganisaties zijn dat de belangen die het meeste ondergesneeuwd zijn.

Mevrouw **Lammers**:

Misschien kunt u een voorbeeld noemen.

De heer **Van der Staaij**:

De mantelzorgers of zo in het begin en waar zij tegenaan liepen: het was lastiger om daar echt goed oog voor te hebben en te krijgen. Of de patiënten in de ggz die zeiden: weet je wel hoe belangrijk voor mij een stukje fysieke nabijheid is en hoe wij lijden onder die afstand, die wij maar eindeloos in acht moeten nemen; kan dat echt niet anders? Dat zijn zeker voorbeelden waarvan wij zeggen: hebben wij dat nou voldoende op het netvlies gehad? Maar dat waren misschien juist ook de belangen of de waarden waaraan de minste woorden werden gewijd en waarvoor men nauwelijks de aandacht wist te krijgen van de media en de politiek.

Mevrouw **Lammers**:

Oké, duidelijk. Dan zou ik nu met u willen gaan naar het volgende onderwerp: de informatiepositie van de Kamer. Ook dit onderwerp is al even aan bod gekomen. Tijdens de pandemie stuurt het kabinet talloze brieven naar de Kamer met informatie over de ontwikkeling van het virus en de maatregelen. Hoe kijkt u in het algemeen terug op de informatievoorziening door het kabinet tijdens de pandemie?

De heer **Van der Staaij**:

In zijn algemeenheid hebben we wel héél veel informatie gekregen. Ik heb al enkele opmerkingen gemaakt. Soms zeiden we ... Bijvoorbeeld in de tijd van de noodverordeningen kregen we aanvankelijk niet de belangrijke ministeriële aanwijzing die voor de veiligheidsregio's gold. Dat stond toen ook in de voorlichting van de Afdeling advisering van de Raad van State. Die legde daar de vinger bij. Soms misten we dus wel bepaalde informatie. Het hielp ook dat we later bij die Catshuissessies wel informatie kregen over wat daar aan de orde kwam, over bepaalde stukken die daar op tafel lagen. Hiaten werden dus later wel ingevuld, maar tegelijkertijd is het lastig om te bepalen hoe je ervoor zorgt dat je de informatie die je krijgt ook goed kan verwerken en tot je kan nemen. Dat was misschien een nog wel lastiger punt.

Mevrouw **Lammers**:

Hoe deed u dat?

De heer **Van der Staaij**:

Door zo goed en zo kwaad als het ging de tijd te benutten om de verschillende rapporten, brieven et cetera tot je te nemen. Maar het is natuurlijk toch wel roeien met de riemen die je hebt. Soms heb je simpelweg te maken met debatten die al weer heel snel gehouden worden. Anderen hebben hier al voorbeelden genoemd om aan te geven hoe kort de tijd soms was tussen het moment waarop de brief naar de Kamer ging, soms in de nachtelijke uren, en het moment waarop het debat daarna werd gehouden. Dat zijn wel reële aandachtspunten, al moet ik er eerlijk bij zeggen dat het soms ook wel weer hielp dat ik onder de indruk was van die Kamerbrieven. Op een heel ordelijke manier deden de bewindslieden, en de ambtenaren die daarin concreet aan het schrijven waren, ontzettend hun best om de Kamer op al die onderwerpen nog de laatste informatie te kunnen geven en ten aanzien van de toezeggingen en de moties de stand van zaken tot op de laatste minuut weer te geven. Ik heb dus ook wel veel respect voor de kwaliteit van de informatievoorziening die we hadden. Maar ik maak er ook de kanttekening bij dat ik zeker het punt deel van de behapbaarheid van al die informatie. De rustige weging was vanwege de tijdsdruk wel een lastig punt.

Mevrouw **Lammers**:

Was het voor u makkelijk om snel de kern uit al die informatie te halen?

De heer **Van der Staaij**:

Je merkte ook wel weer ... De uitspraak is: de kunst van het lezen. Die bestaat ook uit het oordeelkundig overslaan van dingen waarvan je denkt: dit zijn allemaal lange stukken tekst waarin volgens mij niet heel veel nieuws gezegd wordt en dit zijn evenwel de cruciale passages waar het om gaat. Je doet dus met elkaar wel ervaring op in het snel tot je kunnen nemen van de brieven. Vaak zag je ook wel dat op de pijnpunten iedere fractie haar punten eruit kon halen en kon benoemen. Soms hoorde je in debatten dat aan passages uit de brief opnieuw woorden werden gegeven en daar kon je dan ook even op door discussiëren. Dus wat betreft werd er ook wel, juist doordat je met veel fracties was ... Aan de ene kant gaf dat een zekere fragmentatie, maar aan de andere kant was ik tijdens de coronadebatten wel heel dankbaar voor de inbreng van veel andere fracties. Dan dacht je: o, wat goed dat die dit punt maakt en ik heb me in een paar minuten weer hierop gefocust. Er ontstond dus iets als een soort taakverdeling tussen verschillende fracties, zodat we niet allemaal op hetzelfde punt kwamen maar verschillende accenten legden en extra beslagen ten ijs kwamen.

Mevrouw **Lammers**:

Zijn er momenten geweest waarop of zaken waarover de Kamer volgens u onvoldoende is geïnformeerd?

De heer **Van der Staaij**:

Ik heb niet één bepaald onderwerp waarvan ik zeg: als ik terugkijk, zie ik dat we daarover heel weinig informatie hebben gekregen.

Mevrouw **Lammers**:

Waren bijvoorbeeld de overleggen in het Catshuis voldoende transparant op basis van de door het kabinet overlegde stukken?

De heer **Van der Staaij**:

Misschien alleen nog even – dat wilde ik nog zeggen – over die individuele maatregelen en hun effecten. Informatie die je dan miste, was vaak ook informatie die er niet was, in de zin van: houden we nou in de gaten wat de effecten van maatregelen zijn en wat de impact daarvan is? Soms werd er ook gezegd: dat weten we niet op het niveau van individuele maatregelen. Dat was soms ook weer lastig om je werk in de weging goed te kunnen doen. Als het om de Cathuissessies ging: Catshuissessies zijn doorgaans niet heel erg transparant, net als allerlei vormen van Torentjesoverleg en informeel overleg binnen de coalitie. Soms is het ook begrijpelijk dat dat op die manier gaat, dat niet alles in de openbaarheid plaatsvindt. Ministerraden zijn ook niet openbaar. In het verlengde daarvan kan er natuurlijk soms ook wel iets in de vertrouwelijkheid gewisseld worden.

Mevrouw **Lammers**:

Vond u het begrijpelijk dat die Catshuisoverleggen niet inzichtelijk waren?

De heer **Van der Staaij**:

Juist ook gelet op het belang van dat overleg, toen dat steeds meer in het nieuws kwam, heb ik wel gesteund dat de informatie die daar op tafel lag – dat is iets anders dan de notulen van wie wat heeft gezegd – de informatie over de maatschappelijke impact en dergelijke en ook draagvlakmetingen wel naar de Kamer kwamen, zodat je daarmee ook je voordeel kon doen. Overigens, iets anders is of het nou zo'n goed idee was om die Catshuissessies steeds op deze manier vorm te geven. Daarover heb ik me ook wel kritisch uitgelaten op een gegeven moment. Wij vonden dat dat niet alleen te veel inbreuk deed op de wekelijkse rustdag waar iedereen ook wel behoefte aan had, maar ook op de scheiding tussen de advisering en de

politieke besluitvorming. Dat liep immers steeds erg door elkaar. Dat was ook een van de kritiekpunten die vrij vroeg in de reflecties naar voren kwamen, van: zitten adviseurs, hoe belangrijk en waardevol hun werk ook is, niet te dicht – in één ruimte, zeg maar – op de politieke wegers en besluitvormers? Moet er niet – onder anderen de Onderzoeksraad voor Veiligheid heeft dat gezegd – een duidelijker scheiding tussen de politiek-bestuurlijke weging en de advisering komen?

Mevrouw **Lammers**:

Maar kon u dat dan als Tweede Kamerlid voldoende controleren? Was dat voldoende inzichtelijk?

De heer **Van der Staaij**:

Niet zozeer wat daar allemaal gewisseld of besproken werd en wie wat vond, maar uiteindelijk was onze controle op basis van wat er op papier kwam te staan en of daarmee de argumentatie ook toereikend was voor het voorstel dat voorgelegd werd.

Mevrouw **Lammers**:

Dan heb ik nog een vraag over iets waaraan u al eens heeft gerefereerd, namelijk wat de Kamer zelf heeft gedaan om haar informatiepositie te versterken. Kunt u daar eens wat over vertellen? Vond er bijvoorbeeld samenwerking plaats tussen fracties of heeft u die problemen aangekaart bij de bewindspersonen?

De heer **Van der Staaij**:

Ja, we hebben het daar weleens over gehad. We hebben er ook in de Kamer soms om gevraagd, bijvoorbeeld om die Catshuisstukken. Er zijn ook nog moties ingediend om bepaalde stukken te ontvangen. De versterking van die informatiepositie is dus wel regelmatig aan de orde geweest. Als ik kritisch terugkijk, denk ik wel, zoals ik ook al noemde met betrekking tot die rapporteurschappen of die strategische procedurevergaderingen, die nu als instrumenten door de Kamer inmiddels vaker gebruikt worden: hadden wij als Kamerleden eigenlijk niet ook zelf onafhankelijk van de regering nog meer acties kunnen zetten op versterking van onze informatiepositie? Dan gaat het dus om niet alleen bij de regering blijven vragen "kunt u ons dit en kunt u ons dat toesturen?", maar ook gewoon zelf mooie vormen van samenwerking met de wetenschap hebben, weer vragen stellen en inderdaad kijken naar monitoring van maatregelen of daar nog aanvullende informatie

over vragen. Misschien had de som van de delen daar meer kunnen zijn dan nu het geval was met onze individuele vragen als fracties in debatten.

Mevrouw **Lammers**:

Oké, dank u wel. Ik heb voor nu geen vragen meer.

De **voorzitter**:

Collega Poortman, heeft u op dit onderwerp nog aanvullingen?

De heer **Poortman**:

Op dit onderwerp niet. Dank u wel.

De **voorzitter**:

Ik ook niet. U kunt direct door naar het laatste onderwerp van dit openbare verhoor.

De heer **Poortman**:

Dank. Zoals gezegd werd, is dit inderdaad het laatste onderwerp. Veel is al aan bod gekomen, dus voelt u zich vrij om wat kort te zijn in uw antwoorden bij dit punt. We willen nog een paar concrete vragen stellen, maar veel is al aan de orde geweest. Het gaat met name om het punt van polarisatie en wantrouwen, waar we mee af willen sluiten. Gedurende de pandemie neemt het draagvlak voor de maatregelen in de samenleving geleidelijk af. Corona leidt tot steeds meer meningsverschillen, ook in de samenleving. Sommige groepen hebben meer moeite met het beleid dan andere. Hield het kabinet bij corona volgens u genoeg rekening met gevoeligheden bij minderheden in de samenleving die rondom maatregelen bestonden?

De heer **Van der Staaij**:

Ik vind dat ... Je merkte wel dat uiteindelijk de draagvlakmeting en zo over maatregelen ... Laat ik het voorzichtig zeggen, want ik kan niet in de hoofden en de harten van anderen kijken, maar ik kreeg weleens de indruk dat ruime steun voor een maatregel uiteindelijk een belangrijk argument vóór was, dus dat je zei: we doen het zo gek niet, want – kijk maar – er is 70% steun voor. Ja, zeker, aan de ene kant zou je kunnen zeggen dat 70% steun een mooie uitkomst is, maar het betekent ook dat 30% daar behoorlijk veel moeite mee kan hebben. In dat opzicht is er natuurlijk wel gezegd dat we oog moeten hebben voor minderheden, maar er zat toch een soort druk in om vooral te kijken naar: vindt de grote massa het oké wat we doen?

De heer **Poortman**:

Speelt dat andersom ook, dus dat er bij de oppositie bijvoorbeeld niet alleen werd gekeken of een maatregel nodig is, maar ook of er draagvlak voor is, in de zin van: moeten we dit wel of niet gaan steunen? Heeft de dynamiek dus ook een andere werking?

De heer **Van der Staaij**:

Ja. Uiteindelijk merk je zelf ook wel bij allerlei maatregelen hoe die vallen: is daar draagvlak voor; is daar steun voor? Hoe meer weerstand er is, hoe lastiger het is, omdat mensen daardoor in de contramine gaan, daar boos over kunnen worden of zich niet gehoord voelen of wat dan ook. Maar het is niet alleen dat: het tast ook snel de effectiviteit van maatregelen aan als het draagvlak tanend is. Dus, zeker, ook die kant op werkt het zo dat hoe meer draagvlak je proeft voor een maatregel, hoe beter het is.

De heer **Poortman**:

Los van het draagvlak zijn er natuurlijk effecten van maatregelen die op de ene groep meer impact hebben dan op de andere groep of die bij de ene groep meer gevoeligheden oproepen dan bij de andere groep. U zei al dat 70% tegen 30% niks zegt over hoe zwaar zo'n maatregel ingrijpt op die 30%. Dus los van draagvlak: is er in de coronatijd genoeg aandacht geweest voor differentiatie van beleid of de behoeften of gevoeligheden van minderheden?

De heer **Van der Staaij**:

Ik vind sowieso dat de ervaring door de sterke centrale benadering en het vanuit het oogpunt van handhaafbaarheid maken van zo veel mogelijk uniforme keuzes – ik noemde groeps grootte al als voorbeeld – ook snel is: dit is te grof; dit voelt niet als rechtvaardig. Dat kan daar wel de prijs en het nadeel van zijn. In dat opzicht is het soms dus te veel op een uniforme leest geschoeid en zou wat meer differentiëren echt kunnen helpen.

De heer **Poortman**:

Ziet u een verband tussen het vertrouwen in de overheid en de manier waarop er met de coronamaatregelen is omgegaan?

De heer **Van der Staaij**:

Ehm ... Zeker in die periode merkte je dat nadat het aanvankelijk opleefde, dus dat het vertrouwen juist sterk was ...

De heer **Poortman**:

In het begin van de crisis.

De heer **Van der Staaij**:

In het begin van de crisis. Later werd dat juist aangetast. Ik denk dat dat een aantal achtergronden had. Soms was het een gevoel van jojobeleid, dat er eerst werd gezegd "het effect van mondkapjes is eigenlijk niet duidelijk; nee hoor, er is echt geen reden om dat verplicht te stellen" en dat het later wel verplicht werd gesteld. Soms kon er juist ook echt strafrechtelijk worden opgetreden, wat het weer grimmiger maakte, terwijl je soms dacht: kan je het niet wat lichter aankleden in de vorm van advisering, dus met adviezen aan burgers, waar juist veel draagvlak voor was, met bepaalde basismaatregelen? Soms had de keuze voor strenge handhaving dus weer gevolgen. Er waren mensen die zich niet gehoord voelden. Ik heb bijvoorbeeld uit studentenkringen ook wel gehoord: waarom worden wij nou zo weinig genoemd in die persconferentie? Er was het gevoel van: is de overheid er wel voor ons?

We hadden het net over het vaccinatiebeleid, waar aan de ene kant werd gezegd: we moeten en willen daarin grondrechtelijk de ruimte van de burgers respecteren. "Grondrechten" betekent soms ook dat je wel de ruimte krijgt, ook waar de meerderheid misschien zegt: ik ben niet blij met wat je doet. Dat is namelijk precies wanneer grondrechten soms nodig zijn. Het gaat erom dat je ook als het wat schuurt, wel de ruimte hebt. Hier werd er soms veel druk ervaren. Er werden soms wel hele stevige uitspraken gedaan, waardoor mensen zich niet gehoord voelden of benadeeld achtten.

De heer **Poortman**:

Als het gaat over hoe de overheid burgers kan betrekken bij het bestrijden van een crisis, in dit geval de pandemie, moet ik ook denken aan wat u eerder inbracht over de maatschappelijke verantwoordelijkheid, dus dat je zonder grondrechten in te perken ook een beroep kunt doen op maatschappelijke verantwoordelijkheid of dat je als maatschappelijke organisatie zelf ziet dat je verantwoordelijkheid hebt. Wat zijn uw ideeën op dat punt? Hoe kan een overheid zonder tegenover de burgers te komen staan samen met de burgers werken aan het bestrijden van of het aangaan van zo'n opdracht voor het bestrijden van een crisis?

De heer **Van der Staaij**:

Ik zou het heel waardevol vinden als er – we hebben dat toen met moties

geprobeerd uit te lokken, maar dat is toch onvoldoende uit de verf gekomen – wat meer vrijheid zou zijn om ook lokaal of regionaal zelf wat te doen, afhankelijkheid van de ernst van de omstandigheden en van de lokale omstandigheden. Neem bijvoorbeeld zo'n hogeschool in Ede. Ik herinner me dat er toen contact was met de bestuurder. Die zei: wij zien heel concreet mogelijkheden om toch nog met wat grotere groepen les te geven, omdat wij hier in Ede toevallig hele grote ruimtes tot onze beschikking hebben waar we meer studenten les kunnen geven. Dat had echt iets kunnen betekenen. Daar was allemaal eigenlijk te weinig ruimte voor. De uitdaging om toch wat meer maatwerk te leveren zonder dat het gelijk een chaos wordt en mensen zeggen "maar nu zijn we het zicht op wat maatregelen doen helemaal kwijt", zou ik een hele mooie uitdaging vinden. Het gaat dan ook wel om de uitdaging om men lokaal meer te steunen en te stimuleren om ook echt oog te hebben voor wat de maatregelen bij burgers doen, dat terug te geven aan Den Haag en daar ook weer te kijken hoe je daar verder aan tegemoet kan komen.

De heer **Poortman**:

U heeft een uitspraak gedaan op BNR Radio die ik graag aan u voorleg, zodat u die wat kunt toelichten. Het gaat over de samenleving en de verdeeldheid over vaccinaties. Het kabinet zet vol in op het verhogen van de vaccinatiegraad. U noemt het in het najaar van 2021 "bedenklijk en gevaarlijk" om ongevaccineerden tot zondebok te maken. Dat roept natuurlijk de gedachten van René Girard over de zondebok in de samenleving op, maar ook beelden uit de Hebreeuwse Bijbel en de joodse tempelcultus – die zullen u ook bekend voorkomen – waarin de zondebok een belangrijk fenomeen was; die werd de woestijn in gestuurd met de zonden van het volk, als ik het me goed voor de geest kan halen. Wat bedoelde u met die uitspraak?

De heer **Van der Staaij**:

Ik denk inderdaad dat de uitspraak over de zondebok niet bij iedereen de oudtestamentische en de Girardassociatie zal uitlokken. Dat laat weer zien hoe veelzijdig we als Nederlandse burgers zijn. Ik bedoelde de zondebok echt zoals in het dagelijks taalgebruik, in de betekenis van "zij hebben het gedaan" en van bepaalde uitspraken die zijn gedaan. Daar heb ik in debatten een punt van gemaakt. Ik herinner me dat ik ook in het begrotingsdebat van VWS en in volksgezondheidsdebatten heb aangekaart dat je met uitdrukkingen als "dit bed op de ic had niet bezet hoeven worden" wel heel erg onder de huid komt van mensen die soms weloverwogen een keuze

hebben gemaakt om niet voor vaccinatie te gaan. In uitdrukkingen als "arm voor arm en deur voor deur" zat wel heel veel prikpromotie; zo heb ik het weleens genoemd in het debat.

Ik heb er overigens – dat wil ik toch ook niet onbenoemd laten – voor gewaakt het belang van die vaccinaties te ontkennen. Om dat tegelijkertijd recht te doen: ja, vanuit het oogpunt van de volksgezondheid en manieren om uit de crisis te komen begrijp ik dat dit betekenis heeft en dat je mensen daarin wil adviseren, ook vanuit het departement en de minister, en dat je ook wil zeggen "laat iedereen hier weloverwogen een besluit over nemen". Maar dan moet je ook niet verder gaan. Ik vond dat die grens soms wel wat overgegaan werd, dat het te veel in de sfeer van drang en onder druk zetten terechtkwam.

De heer **Poortman**:

Heeft het kabinet met deze uitingen bijgedragen aan de polarisatie?

De heer **Van der Staaij**:

Dat hielp niet, nee. Die uitdrukkingen zetten wel kwaad bloed. Dat is natuurlijk wat je ook terughoorde. Nogmaals, iedereen, ook van de kant van de bewindspersonen, heeft zijn motivatie gehad om juist hetgeen waarin zij geloofden, naar voren te brengen. De keerzijde daarvan was dat je het ook terugkreeg als het wel erg stevig werd neergezet, in de zin dat het er behoorlijk inhakte bij mensen, die zich dan echt wel in het nauw gedreven of in hun vrijheid aangetast voelden.

De heer **Poortman**:

Hoe weegt u dat ten aanzien van de Kamer? U zei eerder dat u zelf niet de megafoon van een bepaalde achterban wilde zijn. U wees op die dubbele verantwoordelijkheid: geen verlengstuk van de minister, maar ook niet een megafoon van de achterban. Dat was het, als ik u goed citeer. Heeft u die megafoon op sommige momenten wel bij andere collega's in de Kamer geproefd en gemerkt dat dat ook effect had op polarisatie en verharding?

De heer **Van der Staaij**:

Nou, ieder vogeltje zingt zoals het gebekt is. Op dit soort thema's is het ongetwijfeld door anderen weleens veel steviger verwoord. Ik herinner me dat ik dit punt zelf bij een volksgezondheidsdebat heb opgepakt. Ik heb gezegd dat het erin hakt en vriendelijk gevraagd om hier wat beter rekenschap van te geven, maar anderen hebben dat ook weer in steviger

bewoordingen naar voren gebracht. Die polarisatie of tweedeling zat als je niet oppaste natuurlijk soms ook wel in de maatregelen, waardoor mensen elkaar in de haren vlogen of het heel erg met elkaar oneens waren, zoals rond het coronatoegangsbewijs en later 2G. Hoe steviger de maatregelen, hoe meer polarisatie dat soms opriep.

De heer **Poortman**:

Als u dat betreft op de rol van de Kamer als het gaat om samen werken aan vertrouwen in de overheid, wat is dan de verantwoordelijkheid van de Kamer als het gaat over draagvlak voor de overheid houden onder de bevolking?

De heer **Van der Staaij**:

Je zorgpunten wel benoemen en mensen daarmee laten zien dat je het herkent, en proberen om dat terug te geven aan de regering vond ik zelf in ieder geval ook onze rol. Als volksvertegenwoordiging zijn wij er ook voor om op die manier juist vanuit de burgers het gesprek met de regering aan te gaan. Tegelijkertijd wilde je juist geen olie op het vuur gooien. Dat was weleens wat zoeken, zeg maar. Ik herinner me dat met de rellen rond de avondklok. Ik vond de avondklok ook echt te grof geschut. Ik heb daar stevige kritiek over geuit en heb ook teksten geuit als: je kan een elastiek niet blijven rekken. Aan de andere kant heb ik me ook wel weer gehaast om rellen af te wijzen en om in dat opzicht geen olie op het vuur te gooien. Dat vind ik dus een verantwoordelijkheid die we zowel vanuit het kabinet als vanuit de Kamer hebben, om daarmee het goede te zoeken voor het geheel van de samenleving.

De heer **Poortman**:

Dank u wel. Ik heb verder op dit punt geen vragen. Dank voor uw antwoorden.

De **voorzitter**:

Collega Lammers, heeft u nog aanvullingen bij dit onderwerp?

Mevrouw **Lammers**:

Nee, bij dit onderwerp niet.

De **voorzitter**:

Ik ook niet. Hiermee zijn we aan het einde gekomen van dit openbaar verhoor. Meneer Van der Staaij, dank namens de commissie voor het

beantwoorden van de vragen van de parlementaire enquêtecommissie. Ik verzoek de bode om de getuige naar buiten te leiden.

(De heer Van der Staaij wordt naar buiten geleid door de bode.)

De **voorzitter**:

Het eerstvolgende openbaar verhoor van de commissie vindt aanstaande woensdag 2 september om 10.00 uur plaats met mevrouw Kajsa Ollongren. Zij was ten tijde van de pandemie in kabinet-Rutte III vicepremier namens D66 en de minister van Binnenlandse Zaken, en in Rutte IV, aan het einde van de pandemie, minister van Defensie.

Ik sluit de vergadering.

Sluiting 17.01 uur.